

## AZ ÓHAJTÓ MONDATOK KATEGÓRIÁJA

KAS BENCE

### 1. Bevezetés

A hagyományosnak nevezett magyar nyelvtanban a mondatoknak többféle szempontú felosztása létezik. Ezek egyike a mondatoknak úgymond a beszéd három tényezője (a beszélő, a hallgató és a valóság) szempontjából, valójában elsősorban a beszélő szándéka szerint való osztályozása. A felállított öt kategória: kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondatok (Bencédy és mtsai 1971; Rácz és Takács 1987; Subosits 1989). Ez a dolgozat az óhajtó mondatról mint mondattani kategóriáról, az óhajtó jelentésű mondatok formai és tartalmi sajátosságairól szól. Az első részben az adatok szemügyre vétele után (1.1.) arra teszek javaslatot, hogy az óhajtó mondat mint kategória a nyelvléírás mely szintjén kerüljön megfogalmazásra (1.2.-1.3.), majd az óhajtó jelentésű mondatok körét kísérlem meg minél pontosabban kijelölni. A 2. részben a az 1.1.-beli adatok közt fellelt konstrukciók egyenkénti, részletesebb vizsgálata következik. Ezt a 3. pontban az óhajtó konstrukciónak bizonyult szerkezetek felsorolását is tartalmazó összegzés zárja. Végül, a 4. pontban a modalitás, azon belül az óhajtó modalitás lehetséges értelmezéseiről, a mondattípusokkal való összefüggéséről lesz szó.

#### 1.1. Adatok

Mindhárom fent hivatkozott magyar leíró nyelvtani mű funkcionális alapú meghatározást ad: „az óhajtó mondat vágyat, óhajtást, kívánságot fejez ki”. Az alábbi, teljességre nem törekvő lista mondatai mind eleget tesznek ennek a feltételnek:

- (1a) Bárcsak elhasalna az a tetű!
- (1b) Bár ismertem volna Marilyn Monroe-t!
- (1c) Csak tudnám, hol a szemüvegem!
- (1d) „Vajha volnék az örömnél fája!”
- (1e) „Hej, ha én is, én is köztetek mehetnék...!”
- (1f) De ennél egy kis törökmézet!
- (1g) Mennyire bevágnék egy nagy adag fagylaltot!
- (1h) Milyen jó lenne egy filmben szerepelni!
- (1i) Hogy kirúgnék ma a hámból!
- (1j) Istenem, csak el ne essek!
- (1k) „Ott essem el én a harc mezején!”
- (1l) Vigyen el az ördög!
- (1m) Hogy vinné el a fene!
- (1n) Meginnám a maradékot.
- (1o) Klassz lenne elmenni a Balatonra.
- (1p) Fel kívánok szólalni a holnapi rendezvényen.
- (1q) Szeretnék leülni.
- (1r) Szeretnék leülni!

## 1.2. Kategorizációs bizonytalanság

A fenti listában sokkal többféle mondat szerepel, mint ahányféle példamondatot a HMNy-i irodalomban találni. Ennek oka, hogy nem explicit módon ugyan, de a mondatoknak ennél jóval szűkebb körét tartják óhajtónak. A három fentebb hivatkozott mű az (1a-e) mondatokat egyhangúlag nevezné óhajtó mondatoknak, ezek közül az (1d-e)-féle mondatok gyakorlatilag „kihálnak” tekinthetők. Alakilag felszólító, de funkciójában óhajtó mondatként címkézik az (1j-l)-féle mondatokat. A szerzők számos mondatfajtát eltérően ítélnek meg. Az (1n-q) mondatok egyiküknél sem minősülne óhajtó mondatnak, mégpedig az érzelemnyilvánítás, az arra jellemző sajátos intonáció hiánya miatt. Az (1f-g) mondatok Rácz és Takács (1987) szerint felkiáltó és óhajtó mondatok egyaránt lehetnének. Subosits (1989) szerint ezek a mondatok E/1 személyű alannal óhajtó mondatnak, egyébként felkiáltó mondatnak tekintendők, ő óhajtó mondatnak tartja az (1r)-féléket is. Látjuk, hogy az egyes kategóriákba tartozás kritériumai nem egyértelműek. A mondatokat sok szempontból próbálják jellemezni, pl. formai jegyek (ígealakok, állítmánytípusok, szórend stb.), a beszélő szándéka (kérés, felhívás, tényközlés, kérdés stb.), szupraszegmentális jellemzők (intonáció, hangsúly stb.) vagy sajátos lexikai elemek megléte alapján; az azonban nem derül ki, hogy ezek közül mit tekintenek definitívnek és mit nem.

## 1.3. Típusalapú kategorizáció

Az egységes osztályozás kudarcát többek között a kategorizáció szintjeinek egybemosódása okozza. A hagyományos nyelvtanítás nem döntötte el, hogy milyen szintű kategóriába tartozó elemeket akar osztályozni, óhajtó vagy felkiáltó stb. mondatnak címkézni: konkrétan elhangzó megnyilatkozásokat, vagy a beszédkörülményektől független nyelvi jeleket, azaz a mondatokat. Mármint, a megnyilatkozásoknak a beszélők kommunikációs szándékának a szempontjából való osztályozása nem végezhető el tisztán nyelvi eszközökkel, így az a nyelvi jeleket realizációik kontextusaival együtt vizsgáló pragmatika feladata, és nem a leíró nyelvtané. A nyelvi szerkezetek és azok felhasználásai között ugyanis nincs egyértelmű megfelelés. Adott kommunikációs szándék többféle nyelvi jellel közvetíthető, és ugyanazon nyelvi jel többféle szándékot közvetíthet különböző helyzetekben.

Az egyes mondatok – tehát a kontextusaiktól függetlenül tekintett nyelvi jelek – már alkalmasabbak lehetnek egy efféle osztályozásra. Két okból mégsem érdemes ezen a szinten maradva felállítani az említett osztályokat. Az egyik ok a lehetséges mondatok halmazának végtelensége, a másik pedig az, hogy az óhajtó jelentés egyáltalán nem véletlenszerűen felbukkanó velejárója a grammatikai szerkezeteknek.

Az első ok miatt pl. az óhajtó mondatok felsorolással való megadása eleve reménytelen, mindenképpen valamely közös tulajdonságuk kiemelésére van szükség. Ezt jól érzik a fent említett szerzők, ők azonban az óhajtó mondatok kiemelhető közös tulajdonságát az óhajtó jelentésben látják. Állításuk ennél fogva nem különösebben informatív, azon kívül, hogy léteznek óhajtó mondatok, mindössze annyit mond, hogy az óhajtó mondatok azok, melyek óhajtást fejeznek ki. Ha azonban figyelembe vesszük a mondatszerkezetek és a mondatjelentés nem véletlenszerű összefüggését, olyan állításokat tehetünk, melyek nem tautologikusak. Analóg mondatok formai – tehát szintaktikai, morfológiai és szupraszegmentális fonológiai – jegyeinek elvonásával mondatsémák, mondattípusok definiálhatók, s ezekhez bizonyos mondatszintű jelentések rendelhetők. Az így előálló forma-jentés párokat nevezhetjük mondatszintű konstrukcióknak (a konstrukcióról lásd még: Kálmán 2000). Egy formailag meghatározott mondattípust csak akkor lehet, mondjuk, óhajtó konstrukciónak nevezni, ha az óhajtó jelentés lexikai tartalomtól és a használat körülményeitől függetlenül jellemzi az adott típusba tartozó mondatokat<sup>1</sup>. Ennek nem

<sup>1</sup> Komlósy András figyelmeztetett arra, hogy nem mindegy, hogy egy mondat az óhajtást kifejezi avagy leírja. Ez a határ érzésem szerint körülbelül ott húzódik, ahol a fent említett szerzők az óhajtó és kijelentő mondatok közti vonalat sejtik. A továbbiakban azonban – a konklúziót kissé már most

feltétlenül van köze ahhoz, hogy az adott mondattípusba tartozó egyes mondatok megnyilatkozásként való használatával mi lehet egy beszélő kommunikációs szándéka. Kiefer (2000) ezt a kétféle – pragmatikai és szemantikai – jelentést a beszédhelyzetre való hivatkozás szükségessége alapján különíti el. A szemantikai, vagy konvencionális jelentés nála az, ami a beszédhelyzet ismerete nélkül, pusztán a megnyilatkozás nyelvi formája (a mondat) alapján megjósolható. A továbbiakban én is ezt a disztingciót követem, bár 'konvencionális' helyett szerencsésebbnek tartom a definíciót sűrítő 'kontextusfüggetlen jelentés' kifejezést használni, ti. konvenciók a nyelvhasználatban, a kontextusbeli értelmezésre nézve is vannak, sőt. Ha tehát vannak olyan mondattípusok (sémák), melyekhez kontextustól függetlenül hozzárendelhető az óhajtó jelentés, akkor ezen az alapon megkülönböztethetők a többi mondatkonstrukciótól. Ha nincsenek, akkor a leíró nyelvészetben - a nyelvészeti pragmatikával ellentétben - nincs értelme óhajtó mondatokról beszélni.

#### 1.4. Az óhajtó funkció tesztje

Hogy egy mondat óhajtást fejez-e ki, mondatok párbarendezésével tesztelhető. A párok egyik tagja a vizsgált mondat lesz, a másik tag pedig egy olyan mondat, mely a vizsgált mondat minden - az esetleges speciális lexikai elemeken kívüli - elemét (és semmi mást) egy óhajtást jelentő ige vonzatkeretében tartalmazza. A vizsgált mondat akkor óhajtó, ha a két mondat jelölete az anyanyelvi beszélő intuíciója számára egybeesik, a stílusértéket figyelmen kívül hagyva. Óhajtást jelentő igék pl. a következők: 'szeretne' vmit/vmit csinálni, 'óhajt' vmit/vmit csinálni, 'kíván' vmit/vmit csinálni. Ezekkel az igékkel a szótárban rögzített jelentésüknél fogva csak óhajtást ábrázoló mondat alkotható. A továbbiakban a leggyakoribb és stílárisan semleges 'szeretne' igét használom, amelynek három lehetséges vonzatkerete van<sup>2</sup>:

(2a) infinitívusz, (2b) 'hogy' kötőszós felszólító módú mellékmondat és (2c) 'ha' kötőszós feltételes módú mellékmondat.

(2a) 'szeretne' + IGE-Inf;

(2b) '(Azt) szeretné, hogy' + IGE-Conj<sup>3</sup>;

(2c) '(Azt) szeretné, ha' + IGE-Cond.

Ezek a keretek a jelentésmegfeleltetés szempontjából egyenértékűek, a vizsgált (3a) mondatnak a (3b-d) mondatok jelentése ugyanúgy megfeleltethető:

(3a) Bárcsak én lennék Bill Gates!

(3b) Szeretnék BG lenni.

(3c) (Azt) szeretném, hogy én legyek BG.

(3d) (Azt) szeretném, ha én lennék BG.

További példák a mondatpár-tesztre:

(4a) Bárcsak esne az eső! = Szeretném, ha esne az eső.

(4b) De vennék egy kocsit! = Szeretnék egy kocsit venni.

(4c) Csak meg ne bukj! = Szeretném, hogy ne bukj meg.

(4d) Megiszom ezt a meleg sört. ≠ Szeretném meginni ezt a meleg sört.

elővételezve – az „óhajtást kifejező” vagy „óhajtó jelentésű mondat” kifejezést általánosan, az óhajtásos jelentésmozzanatot főmondati szinten tartalmazó, tehát 'vki óhajt vmit' szemantikai szerkezetű mondatokra vonatkoztatva használom.

<sup>2</sup> A 'szeretne' ige alakjában ugyan felfedezhető a feltételes mód jele, jelentése mégsem kompozicionális, hiszen nem jelent feltételességet mondjuk a 'kíván' vagy 'óhajt' igékhez képest, hanem pontosan ugyanazt.

<sup>3</sup> Kálmán (2001) szerint a törekvést, vágyakozást... kifejező régecskék mind kötőmódú mellékmondatokkal állnak. A 'szeretne vmit' esetében viszont a felszólító módú mellékmondat sem rossz pl. Szeretném, hogy terítsd meg az asztalt /vidd ki a szemetet /jőjjön be az elefánt.

- (4e) Elmennék az orvoshoz, ha beteg lennék. ≠ Szeretnék elmenni az orvoshoz, ha beteg lennék.  
 (4f) Jöjjön, aminek jönnie kell! ≠ Szeretném, hogy jöjjön, aminek jönnie kell.

A (3a) és a (4a-c)-ben vizsgált mondatok tehát óhajtást fejeznek ki, míg (4d-f) nem. A teszt problémája, hogy nem érzékeny a felszólító-óhajtó különbségre:

(5a) Hozd ide a papucsom! = Szeretném, hogy idehozod a papucsom.

Az (5a) egy lehetséges párt mutat, a vizsgált mondatot általában mégsem óhajtónak tartják. A probléma fölött itt elsiklunk azzal, hogy a felszólító módú igés konstrukciók tárgyalásakor (a 2.6. pontban) visszatérünk rá.

A tesztpárok alapján, melyeket itt nem fogok dokumentálni, a kiindulási adathalmaznak tekintett (1a-s) mondatok mindegyike óhajtást fejez ki. Ezek a mondatok egy-egy speciális mondatípust képviselnek, a következőkben ezeket veszem szemügyre közelebbről.

## 2. Az egyes konstrukciók tárgyalása

### 2.1. A ‘bárcsakos’ és ‘csakos’ konstrukciók

#### 2.1.1. Adatok

Ezt a csoportot az (1a-e), legmarkánsabban az (1a-c) mondatok képviselik, melyeket alább megismétlek<sup>4</sup>.

- (1a) Bárcsak elhasalna az a tetű!  
 (1b) Bár ismertem volna Marilyn Monroe-t!  
 (1c) Csak tudnám, hol a szemüvegem!

#### 2.1.2. Formai tulajdonságok

Ezeknek a konstrukcióknak állandó formai jegyei (i) egy lexikailag meghatározott mondatbevezető és (ii) egy feltételes módú ige:

- (6a) [‘Bárcsak’ IGE-Cond]  
 (6b) [‘Bár’ IGE-Cond]  
 (6c) [‘Csak’ IGE-Cond]

Már itt elővételezhető, hogy a (6a-b) konstrukciók között a mondatbevezető alakján kívül semmilyen különbség nem mutatkozik. Bármely ‘bárcsakos’ mondat kezdődhet ‘bárral’ és megfordítva<sup>5</sup>. A (6c) konstrukció látszólag megegyezik velük, valójában azonban más konstrukciókkal közelebbi rokonságban áll (2.1.6.).

<sup>4</sup> A korábbi nyelvallapotokban használt (1d-e) mondatokkal a beszélt nyelvi tapasztalat híján tovább nem foglalkozom. Az (1e)-féle mondatok megegyeznek a ‘szeretne’ ige (2c)-ben megadott vonzataként állható mellékmondatokkal, a főmondat (az óhajtást explicit kifejező ige) elhagyása mellett. Ritkán használatos forma.

<sup>5</sup> Ezért aztán a továbbiakban egyként ‘bárcsakos’ konstrukciónak fogom hívni őket.

### 2.1.3. Intonáció, hangsúly

A 'bárcsakos' mondatok intonációja ereszkedő, tehát az első szótagi dallamcsúcsot követő fokozatos és időben elhúzódó frekvenciacsökkenés jellemzi (Kassai 1998). Ezzel szemben a 'csakos' mondatok dallamcsúcsa nem a mondatbevezetőn, hanem a 'csak'-ot követő frázison van. Intonációja elől eső, a főhangsúly a dallamcsúccsal esik egybe. A 'csak' tehát mindig hangsúlytalan, míg a 'bár' és a 'bárcsak' mindig hangsúlyosak (7a-c). A mondatbevezetők hangsúlystátuszát a fókuszáláskor megjelenő irtóhangsúly sem változtatja meg (7d-f):

- (7a) □Bárcsak □megnyernénk a □kupát!  
 (7b) □Bár □megjönne □Peti!  
 (7c) Csak □megvárna □Kati!  
 (7d) □Bárcsak □□mi nyernénk meg a kupát! (és nem ők)  
 (7e) □Bár □□Peti jönne meg! (és nem Karesz)  
 (7f) Csak □□Kati várna meg! (és nem Eszti)

### 2.1.4. Tagadás

A feltételes módú igealakok tagadása formai szempontból kétféleképpen történik: (i) feltételes főmondatokban 'nem' (8a); míg (ii) számos más konstrukcióban, pl. megszorító értelmű mellékmondatban, visszautasító visszakerdezésben 'ne' tagadószós alak szerepel (8b-c). A 'bárcsakos' és 'csakos' konstrukciók igealakja szintén az utóbbi (8d-e).

- (8a) **Nem** venném a szívemre, ha megütnéd magad.  
 (8b) Megvártam volna, csak **ne** késett volna ennyit.  
 (8c) Én **ne** lennék kompetens?!  
 (8d) Csak **ne** lennék ilyen fafejű!  
 (8e) Bár **ne** tettem volna!

### 2.1.5. Személyesség

Bencédy és mtsai (1971) megfigyelték, hogy a 'bárcsakos' mondatokat állandó személyesség jellemzi. Ezekben a mondatokban mindig a beszélő saját kívánsága nyilatkozik meg, akárki is a mondat nyelvtani alanya, pl. (9a-b)-ben az apa, ill. T/2. Ez igaz a 'csakos' mondatokra is (9c).

- (9a) Bár megjönne apa!  
 (9b) Bárcsak eleget ettetek volna!  
 (9c) Csak ne lennél így betojva!

### 2.1.6. Az igealak, az aspektus és az előfeltevések összefüggése

A szerkezetbe illesztett igék a feltételes módban létező mindkét igeidőben, jelen (1a) és múlt (1b) időben állhatnak. A cselekvést, aktivitást jelölő (ágentív) igék azonban E/1 személyű, jelen (jövő) idejű alakban csak -hAt toldalékkal fordulnak elő befejezett eseményt ábrázoló predikátumokban (10a-b). Ugyanezek az állítmányok E/1-től eltérő számú/személyű, vagy múlt idejű igével természetesebbek (10c-d). Folyamatos cselekvést jelölő predikátumokban – ilyenek pl. a „puszta” főneves vonzattal, vonzat nélkül vagy az *éppen* határozószóval álló igék – érdekes módon nincs gond az E/1 személyű, jelen idejű alakokkal (10e)<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> Erre Komlósy András és Kálmán László hívta fel a figyelmemet.

- (10a) Bár #vennék egy kocsit / #leülnék / #ennék egy dinnyét / #elolvasnám a leveled!<sup>7</sup>  
 (10b) Bár vehetnék egy kocsit /leülhetnék/ ehetnék egy dinnyét / elolvashatnám a leveled...!  
 (10c) Bár vettem volna egy kocsit /leültem volna/ ettem volna egy dinnyét/ elolvastam volna a leveled...!  
 (10d) Bár venne egy kocsit / leülne/ enne egy dinnyét/ elolvasná a leveled!  
 (10e) Bár éppen kocsit vennék / éppen leülnék / dinnyét ennék / olvasnék!

A (10a-b)-beli példák arra utalnak, hogy a 'bárcsakos' és 'csakos' mondatok az állandó óhajtó jelentésen kívül előfeltevést is tartalmaznak. Eszerint a beszélő nincs abban a helyzetben, hogy a kommentben foglalt hipotetikus állítást igazgá tegye, tehát tehetetlen. Éppen ezért különös hatást keltene egy olyan mondat, amely a beszélő saját aktivitását áhítaná egy, a beszélő tehetetlenségét előfeltételező mondatípussal.

A beszélő által végrehajtandó befejezett cselekvéseket illetően tehát csak a „helyzetbe kerülésre” vonatkoznak a 'bárcsakos' és 'csakos' mondatok. Ez azt jelenti, hogy az Ágens szerepű alanyt vonzó igék E/1-ben csak -hAt toldalékos alakban illeszthetők a szerkezetbe. Nem világos azonban, hogy ez miért nincs így a folyamatos aspektusú cselekvési események esetében.

Nem ágensi alanyú igék nem mutatnak ennyire jellegzetes megoszlást, de ilyenekkel is elképzelhető olyan szituáció, amely a fentiekhez hasonlóan furcsa. A „*Bárcsak ülnék!*” megnyilatkozás például ilyen, ha egy székekkel teli teremben hangzik el, ahol semmi sem gátolja a kényelembe helyezkedést. Itt azonban nem szemantikai, hanem pragmatikai „hibáról” van szó, hiszen található olyan kontextus, melyben a fenti mondat elfogadhatóan hangzik.

### 2.1.6. A 'csakos' konstrukció rokonsága

A (6c)-ben megadott szerkezetű, 'csakos' óhajtó mondatok szerkezete megegyezik a megszorító értelmű, 'csak' kötőszóval bevezetett feltételes módú mellérendelt tagmondatokéval (11a-b, c-d, e-f, g-h párok). A mondatbevezetőn és az igemódon kívül azonos a hangsúlyozás (hangsúlytalan 'csak') és a tagadás ('ne' tagadószó) módja is.

- (11a) Szívesen elmennék a hegyekbe, csak tudnék síelni.  
 (11b) Csak tudnék síelni!  
 (11c) Ügyvédnek mennék, csak ne lennék ilyen fafejű.  
 (11d) Csak ne lennék ilyen fafejű!  
 (11e) Megnyernék a bajnokságot, csak profik jönnének hozzánk ilyen falábúak helyett.  
 (11f) Csak profik jönnének hozzánk ilyen falábúak helyett!  
 (11g) Csak élne az uram, megtanítana titeket kesztyűbe dudálni!  
 (11h) Csak élne az uram!

Az effajta, megszorítást kifejező, feltételes módú tagmondatokkal mindig párhuzamba állítható egy velük formailag megegyező, emfaticusan intonált, önálló óhajtó mondat.

Analóg módon, léteznek a (11)-beliekhez hasonló, felszólító módú igés mondatpárok is. Az óhajtást kifejező, felszólító módú igés mondatok általában, de nem kötelezően fohászkodás vagy indulatszó után állnak<sup>8</sup>.

- (12a) Jövőre találkozunk, csak megérjük.  
 (12b) Csak megérjük!  
 (12c) Hatra visszaérek, csak össze ne fussak valakivel.

<sup>7</sup> A # jel a szemantikai anomáliára utal (Kiefer 2000 jelölése).

<sup>8</sup> Vannak a (11-12)-ben példázott utótagmondatokhoz hasonlók kijelentő módú igével is, ám ezeknek nincs óhajtást kifejező önálló változata, mert kijelentő módban csak a néhány közvetlenül óhajtást jelentő igével lehet ilyen mondatot alkotni.

- (12d) Jaj, csak össze ne fussak valakivel!  
 (12e) Kimehettek a kertbe az öcséddel, csak meg ne fázzon az a gyerek.  
 (12f) Szűzmáriám, csak meg ne fázzon az a gyerek!  
 (12g) Felmászhatunk, csak le ne ess.  
 (12h) Csak le ne ess!

A párhuzam mellett szól, hogy ezekben a mondatokban a felszólító módú inflexiót viselő igék egy speciális – Kálmán és mtsai (2001) szerint kötőmódú – alakja van, melyben az igevivő szerepű mondatrészek, pl. igekötők az ige előtt állnak (13a), a neutrális felszólító módú igés főmondatokkal ellentétben (13b).

- (13a) Jaj, csak megtalálják!  
 (13b) Találják meg!

A (12b,d,f,h)-beli óhajtó mondatok konstrukciójának az állandó formai jegyei tehát a hangsúlytalan 'csak' mondatbevezető és az igevivő-ige frázisrendű, felszólító módú ige<sup>9</sup>:

- (14) ['Csak' IGE-Imp]

A (14) típusú mondatokban tagadás esetén az igemódosító megelőzi a tagadószt (15a), ami egyébként az erősen hangsúlyos felszólításokra jellemző (15b). Ebben ugyanakkor eltérnek más, egyébként szintén igevivő-ige szórendű, felszólító módú igealakot tartalmazó konstrukcióktól (15c)<sup>10</sup>.

- (15a) Csak el ne vigyék a kocsit!  
 (15b) El ne vidd a kocsit!  
 (15c) Azt szeretném, hogy \*el ne vidd / ne vidd el a kocsit!

A (10)-ben bemutatott, a beszélő tehetetlenségére vonatkozó előfeltevés a felszólító módú igés 'csakos' mondatokra is jellemző. Minimum furcsák a (16a-b) mondatok, míg a (8b)-hez hasonlóan -hAttal kiegészített változataik természetesekek:

- (16a) %Jaj, csak elolvassam az újságot!  
 (16b) %Csak focizzak a srácokkal!  
 (16c) Jaj, csak elolvashassam az újságot!  
 (16d) Csak focizhassak a srácokkal!

### 2.1.7. Összegzés

A 'csak' mondatbevezető feltételes (6c), illetve felszólító módú (14) konstrukciók tehát hasonló szerkezetű és tartalmú mellékmondatoktól öröklik tulajdonságaikat, továbbá intonációjuk is megegyezik. Ezekben ugyanakkor eltérnek a 'bárcsakos' konstrukcióktól, míg más jegyekben, így

<sup>9</sup> Itt rögtön felmerül az a terminológiai kérdés, hogy vajon jogos-e kötőmódúnak nevezni ezt az igealakot, ha egyszer önálló főmondatokban is előfordul, nem csak alárendelt tagmondatokban. Úgy látszik, a frázisrend és az inflexió egymástól független jegyek, amelyeknek sokféle kombinációja figyelhető meg különböző mondattípusokban (egyébként feltételes módban is).

<sup>10</sup> Úgy tűnik tehát, hogy az ige-igemódosító-tagadósó sorrend szempontjából kétféle felszólító módú igealak létezik. Az egyik, az igemódosító-tagadósó-ige frázisrendű a 'csakos' mellékmondatokban, 'csakos' illetve mondatbevezető nélküli főmondatokban (utóbbiak a hangsúlyos, fenyegető felszólítások), míg a tagadósó-ige-igemódosító frázisrendű változat a 'hogynos' mellékmondatokban és „sima” felszólító mondatokban fordul elő.

a beilleszthető igék sajátos megoszlása, a tagadószó alakja és az óhajtás rögzített E/1 személyűsége tekintetében megegyeznek velük (1. táblázat).

Mindhárom konstrukció jelentés szempontjából jelölt mondattípusnak tartható, hiszen a szerkezeti elemek együttállása kontextustól függetlenül mindig olyan mondatot határoz meg, mely kifejezi az állítmány jelölétének kívánatosságát a beszélő szemszögéből<sup>11</sup>.

		'bárcsak' IGE-Cond	'csak' IGE-Cond	'csak' IGE-Imp
<b>Fonológiai jellemzők</b>	<b>dallam</b>	ereszkedő	elől eső	elől eső
	<b>hangsúly a mondatbevezetőn</b>	van	nincs	nincs
<b>Igealak</b>	<b>inflexió</b>	feltételes módú	feltételes módú	felszólító módú
	<b>tagadás</b>	'ne'	'ne'	'ne'
	<b>tagadás szórendje</b>	'ne' I IV	'ne' I IV	IV 'ne' I
<b>Lexikai korlátozás</b>		%E/1 cselekvő igék	%E/1 cselekvő igék	%E/1 cselekvő igék
<b>Óhajtás személyessége</b>		konstans E/1	konstans E/1	konstans E/1

1. táblázat: 'bárcsakos' és 'csakos' óhajtó konstrukciók összehasonlítása

## 2.2. Feltételes módú főmondatok (FF-konstrukció)

### 2.2.1. Adatok

Ilyen az (10) és az alábbiak (17):

(17a) Megnéznék egy jó akciófilmet.

(17b) A nagymamám bevezetné a gázt, mert utál fát hasogatni.

Ezek a mondatok neutrálisan („lapon”) intonáltak, sajátos formai jegyük a feltételes módú ige. A tagadás 'nem' tagadószóval történik, a szórend, a kiemelés módjai megegyeznek a hasonlóan intonált, kijelentő módú igés egyszerű főmondatokéval.

### 2.2.2. A FF-mondatok jelentése

A feltételes módú ige kontextusfüggetlen jelentése olyasmiről szól, hogy az igei frázis jelölete az alanyra nézve csak egy bizonyos feltétel teljesülése esetén jellemző. Éppen ezért a feltételes módú igés főmondatokhoz általában sajátos jelentéstartalmú mellékmondat kapcsolódik: (i) 'ha' kötőszós, feltételes módú igés mellékmondat, mely a főmondat jelölete teljesülésének feltételét fejt ki (18a), vagy (ii) 'de' kötőszós, kijelentő módú igés mellékmondat, mely a főmondat jelölete nem teljesülésének okát tartalmazza (18b). Vannak viszont feltételes főmondatok, amelyekhez közvetlenül nem tartozik mellékmondat (17a), vagy nem a feltételelességre utaló mellékmondat kapcsolódik hozzá (17b). Ezek értelmezése általában nem lehetséges a beszédhelyzetre vonatkozó információk nélkül. Sokszor előfordul, hogy a fent említett mellékmondatok valamelyikének tartalma a diskurzusban máshol, más által kimondva jelenik meg (18c), és az is, hogy egyáltalán nincs kimondva, csak odaértve (18d). Ilyenkor az értelmezés megegyezik a (18a-b)-féle feltételes összetett mondatokéval, mert a főmondat és a mellékmondat is megjelenik a tágabb értelemben vett kontextusban, és a társalgás pragmatikai szabályai nyilvánvalóvá teszik a viszonyukat. Vannak

<sup>11</sup> Hogy mit is jelent az óhajtó konstrukció, mint mondattípus, arra a dolgozat végén még visszatérek.



viszont olyan esetek, amikor semmilyen módon nem jelenik meg a kiváltó feltétel. Ilyenkor a feltételes főmondatokat szándék vagy óhaj kinyilvánításaként értékeli a hallgató (18e). Ennek egyrészt lehet kognitív alapja, hiszen ha nincs explicit külső feltétel, akkor a mondat jelölétének teljesülése nyilván csak a beszélőtől függ. Másrészt lehet analógiás alapja, hiszen vannak olyan mondattípusok, melyekben a feltételes módú ige olykor az alany óhajára, szándékára utal. Ilyenek a feltételes kérdések (18f), illetve a fent említett, 'de' kötőszós mellékmondatokkal álló mondatok, mely utóbbiak azt jelentik, az alany szeretne valamit csinálni, de bizonyos okok miatt mégsem teszi meg (18b). Ezenfelül, a 'szívesen' igemódosítóval együtt a feltételes módú igés mondatok mindig óhajtó jelentésűek (18g). Ez a módosító persze igemódtól és -időtől függetlenül mindig kifejezi az alany pozitív viszonyulását az ige jelölétére nézve. Feltételes módban egy hipotetikus eseményhez való pozitív hozzáállást jelöl, ami pontosan a 'szeretne vmit csinálni' jelentés parafrázisa.

(18a) Elmennék veled a koncertre, ha ki tudnám fizetni a jegyet.

(18b) Elmennék veled a koncertre, de nem érek rá.

(18c) -„Mit csinálnál, ha lenne egy szabadnapod?”  
-„Elmennék egy koncertre.”

(18d) Elmennék veled a koncertre. (ha lehet / ha te is akarod / ha van még jegy stb.)

(18e) Elmennék veled a koncertre.

(18f) Eljönnél a koncertre?

(18g) Szívesen elmennék veled a koncertre.

Az állítást, mely szerint bizonyos feltételes módú igék óhajtó jelentésben állnak FF-mondatokban, alátámasztja az a tény is, hogy egyébként 'nagyonnal' nem módosítható igék feltételes módú alakja előtt állhat 'nagyon'. Ekkor ugyanis a szerkezetileg nem, csak jelentésében jelenlevő 'szeretne' igét módosítja (19a-b)<sup>12</sup>. Nem lehet ez az értelmezése azonban a feltételt explicit megjelenítő feltételes mondatoknak (19c). Gyakorikak a hasonló, 'nagyonnal' megegyező disztribúciójú és szerepű módosítókkal alkotott szerkezetek is (19d).

(19a) \*Nagyon iszom egy sört.

(19b) Nagyon innék egy sört. = Nagyon [szeretnék [inni egy sört]].

(19c) ??Nagyon innék egy sört, ha nem lenne keserű.

(19d) Baromira... / Marhára... innék egy sört.

Az óhajtásos értelmezése a feltételes főmondatoknak azonban utólagos, és a beszédhelyzet körülményeinek függvénye. Nem található ugyanis jellemző mintázat arra nézve, hogy milyen formai vagy tartalmi kategóriájú lexikai elemekkel jár ilyen jelentés, ti. egy semleges vagy kellemetlen jelölétű FF-mondatot nem vagyunk hajlamosak óhajtásként értelmezni (20a-b). Ezt jelzi az is, hogy ilyen frázisokkal a 'nagyonnal' való módosíthatóság sem működik (20c-d). Érdekes, hogy ezek szerint a 'nagyonnal' való módosíthatóságot közvetve a pragmatikai értelmezés engedélyezi.

(20a) Feltekerném a slagot.

(20b) Felszedném a kutyagumit.

(20c) ??Nagyon feltekerném a slagot.

(20d) ??Nagyon felszedném a kutyagumit.

<sup>12</sup> A fokozás azonban korlátozott: ??Még jobban / Még inkább innék egy narancslét. Kálmán László és Komlós András szóbeli közlései ezek.

Mivel tehát a „kellemetlen jelentésű mondat” nem nyelvtani kategória, a feltételes főmondat általában véve nem tartható óhajtó konstrukciónak.

## 2.3.Értékelő kifejezések

### 2.3.1. Adatok

- (23a) Jó lenne végre megmosakodni.  
 (23b) Klassz lenne egy erős kávé.  
 (23c) Jó lenne, ha már az ágyban feküdnék.

### 2.3.2. Szerkezet

A (23)-beli mondatok formájukra nézve szintén feltételes mondatok. Hasonlóan neutrális az intonációs mintájuk, és ugyanúgy ’nemmel’ tagadható feltételes módú igealakot tartalmaznak. Eltérnek viszont az előző részben tárgyalt feltételes mondatoktól abban, hogy nem az alany, hanem mindig a beszélő irányultságáról szólnak. Az állítmány mindig egy értékelő melléknévből (a ’jó’-’rossz’ melléknévpár szinonimáiból) és egy E/3 személyű létigéből áll.

- (24a) [MELLÉKNÉV<sub>értékelő</sub> ’lenne’ IGE-Inf]  
 (24b) [MELLÉKNÉV<sub>értékelő</sub> ’lenne’ FŐNÉVI FRÁZIS]  
 (24c) [MELLÉKNÉV<sub>értékelő</sub> ’lenne’ ’ha’ IGE-Cond]

### 2.3.3. Eredet

Ez a szerkezet nem csak feltételes módban létezik. Az [értékelő melléknév + E/3 létige] szerkezet többféle igemódban és -időben értékítéletet fogalmaz meg egy infinitívuszos igei frázissal, deverbális, -ás/-és képzős főnévvel vagy ’ha’ kötőszós feltételes módú mellékmondatokkal jelölt eseményről, illetve egy főnévi frázissal jelölt dologról.

A (25a-c) mondatok egy-egy tényleges jelen-, jövő- illetve múltbeli sakkpartit értékelnek, míg a (25d-e) egy-egy hipotetikus jövőbeli, illetve múltbeli (elmaradt) szeziónról szólnak.

- (25a) Jó sakkozni veled.  
 (25b) Jó lesz sakkozni veled.  
 (25c) Jó volt sakkozni veled.  
 (25d) Jó lenne sakkozni veled.  
 (25e) Jó lett volna sakkozni veled.

Elvileg a feltételes módú (25d-e) mondatok jelentése elemeik jelentéséből összerakható (kompozicionális), mert a kijelentő módú mondatokhoz viszonyítva csak a feltételes móddal tipikusan kifejezett többlettartalommal bírnak, ti. egy hipotetikus eseményről mondanak ítéletet. Egy ilyen értékelés megfogalmazása általában a jelölt dologgal kapcsolatos óhaj kifejezéseként van értelmezve. Senki nem mondja például, hogy jó lenne egy sör, ha nem is akar inni. Ez azonban nem mindig van így, hiszen sokszor csupán hasznosságra, célszerűségre utalnak ezek a mondatok (26).

- (26a) Jó lenne eltenni a számlát.  
 (26b) Jó lenne egy kis eső a babnak.

Az óhajtó értelmezés tehát itt is kontextusos, nem a nyelvi forma sajátja.

## 2.4. Emfatikus konstrukciók és alcsoportjaik

### 2.4.1. Adatok

Óhajtást fejeznek ki az (1f-i)-beli, ‘de’, ‘mennyire’, ‘milyen’ és ‘hogy’ (a továbbiakban DMMH) funkcióelemeket<sup>13</sup> tartalmazó mondatok, melyeket alább megismétlek. Az efféle mondatok közös formai jegye a fenti, speciális lexikai elemek mellett a feltételes módú ige.

- (1f) De ennék egy kis törökmézet!
- (1g) Mennyire bevágnék egy nagy adag fagylaltot!
- (1h) Milyen jó lenne egy filmben szerepelni!
- (1i) Hogy kirúgnék ma a hámból!

Mind a négy fenti funkciószóra igaz viszont az, hogy vannak olyan velük alkotott, az (1f-i)-vel analóg szerkezetű és intonációjú mondatok, melyek nyilvánvalóan (és ellenőrizhetően, ld. 1.3.) nem óhajtást fejeznek ki:

- (27a) De elfáradtam!
- (27b) Mennyire kövér ez a kutya!
- (27c) Milyen magas az a ház!
- (27d) Hogy bebombázta a felső sarokba!

Ez arra utal, hogy a DMMH-s óhajtó mondat egy általánosabb, emfatikus konstrukciócsoport speciális alcsoportjába tartozik. A továbbiakban ennek az általánosabb csoportnak a leírása következik, majd ennek alapján vizsgálom a DMMH-s óhajtó mondatok tulajdonságainak öröklöttségét.

### 2.4.2. Az általánosabb DMMH-konstrukciók

A (27) mondataiban a DMMH-elemeket olyan frázisok követik, melyek megítélhető igazságértékű állítást tartalmaznak, és máskülönben neutrálisan intonált mondatok kommentjének felelnek meg. A DMMH-s mondatokban változatlanul maradnak a bennük foglalt állítások igazságfeltételei és igazságértéke<sup>14</sup>. A (27)-beli mondatokban foglalt állítások a következők:

- (28a) Elfáradtam.
- (28b) Kövér ez a kutya.
- (28c) Magas az a ház.
- (28d) Bebombázta a felső sarokba.

#### 2.4.2.1. Az emfatikus mondatok funkcióelemei

A fentebb bemutatott négy funkciószón kívül további hárommal léteznek még efféle mondatok: az ’annyira’, ’olyan’ és ’úgy’ névmásokkal. Ezek az egyébként kérdőszóként szereplő ‘mennyire’, ‘milyen’ és ‘hogy’ elemekhez tartozó mutató névmási párok (annyira-ennyire; olyan-ilyen; úgy-

<sup>13</sup> Az efféle szavak szófaji besorolása a hagyományos nyelvtani irodalomban meglehetősen kódos. Nem látom különösebb értelmét annak, hogy bármelyik hiányosan definiált terminust rájuk aggassam, egyelőre inkább megmaradok a ’funkciószó’ kifejezésnél. A DMMH-elemek soha nem ragoztak, körük zárt, önállóan nem alkotnak megnyilatkozást, funkciójuk egy bizonyos mondatkonstrukció bevezetése, jelzése. Utóbbi ürügyén, tehát funkcionális alapon esetleg nevezhetnénk őket „mondatspecifikálónak”.

<sup>14</sup> Az állítás tesztelhető: mondunk-e a (26a-e)-hez hasonló mondatokat akkor, ha az állítmánnyal kifejezett tartalmat nem ismerjük el igaznak? Például, ha a kutyát nem tartjuk kövérnek (26b), a házat magasnak (26c), vagy nem érzünk fáradtságot (26a). Mondunk, de akkor viccelünk vagy gúnyolódunk.

így) hátsó magánhangzós, „távolra mutató” tagjai. A mutató, illetve kérdő névmási funkciószóval alkotott emfaticus mondatok tartalmilag és a formai oldalt tekintve a szintaktikai és morfológiai szinten megegyeznek. Hangsúlyviszonyaikkban szintén nincs eltérés, a funkciósók mindig hangsúlyosak, és a jellegzetes dallam is rajtuk indul. A karakterdallam tekintetében tendenciózus eltérést mutatnak. Míg a kérdő névmással homológ funkciósót tartalmazó mondatok intonációja általában ereszkedő, ritkábban elől eső, addig a mutató névmással azonos alakúakat tartalmazóké szinte mindig elől eső. A többitől eltérően „páratlan” ’de’ elemmel alkotott mondatok mindkét intonációs mintával előfordulnak.

Ereszkedő dallam	Elöl eső dallam
<input type="checkbox"/> De érdekes ez a cikk!	<input type="checkbox"/> De érdekes ez a cikk!
<input type="checkbox"/> Mennyire utálok Bélát!	<input type="checkbox"/> Annyira utálok Bélát!
<input type="checkbox"/> Milyen fafejű voltam!	<input type="checkbox"/> Olyan fafejű voltam!
<input type="checkbox"/> Hogy megváltoztál!	<input type="checkbox"/> Úgy megváltoztál!

2. táblázat: A funkcióelemek és az intonáció összefüggése

#### 2.4.2.2. Emfaticum

A (27)-beli szerkezetek a bennük foglalt mondat állítmányának jelölésével kapcsolatos, közelebbről nem meghatározott érzelmnyilvánítást fejeznek ki. A kinyilvánított érzelem minősége és hőfoka nyelviileg nincs kódolva, az metakommunikációs eszközökkel és csatornákon jut kifejezésre. Ennek megfelelően ezeket a mondatokat emfaticus, azaz az érzelmileg semleges mondatokhoz képest szélsőségesebb intonáció (a beszélő által leggyakrabban használnál általában magasabb hangfekvés, nagyobb hangközök, gyakran nagyobb hangerő) jellemzi.

#### 2.4.2.3. Szerkezet

Az DMMH-s mondatok alapvető szerkezeti elemei egy lexikailag meghatározott funkcióelem és egy komment<sup>15</sup>. A DMMH-elemek megoszlának abban, hogy milyen típusú frázis előtt állhatnak. A legáltalánosabb ‘de’ és ‘mennyire’/’annyira’ egyaránt állhat igei, névszói-igei vagy névszói csoporttal, a ‘hogyan’/’úgy’ csak igei, míg a ‘milyen’/’olyan’ csak névszói-igei vagy névszói csoporttal állhat:

(29a) De igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!

(29b) Mennyire/Annyira igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!

(29c) Milyen/Olyan \*igyekszel! / csinos vagy! / jó vicc! / könnyen bepöccentél!

(29d) Hogy/Úgy igyekszel! / \*csinos vagy! / \*jó vicc! / \*könnyen bepöccentél!

#### 2.4.2.4. A DMMH-konstrukciók tartalmi sajátosságai: egy frázisszintű párhuzam

A DMMH-s mondatok szerkezeti és tartalmi szinten egyaránt megfogalmazható módon párhuzamban állnak bizonyos szubjektív mértékjelölős kifejezésekkel. Ezekben az ún. fok- vagy mértékhatározóknak egy szemantikailag kijelölt csoportja szerepel, melynek elemei semlegesek,

<sup>15</sup> Ezekben a mondatokban a topik általában el van hagyva. A kommentben, mely az állítást tartalmazza, mindig van vagy ragozott ige, vagy igevivő szerepű névszói csoport létigével, vagy ragozott igeiként viselkedő névszói állítmány (vö. Kálmán és mtsai 2001, 20-25. o.).

tehát nem tartalmaznak pozitív vagy negatív ítéletet, mindkét irányú értékelések mértékét kifejezhetik, pl. 'nagyon jó' - 'nagyon rossz'; 'nagyon sok' - 'nagyon kevés' stb. Ezenkívül szubjektívek, tehát nem egzakt, hanem körülbelüli és igen szélsőséges mértéket fejeznek ki. Mivel a 'mértékhatározó' terminus egy ennél jóval nagyobb kategória számára van lefoglalva, a pontosság kedvéért a kijelölt módosítóosztályt a továbbiakban annak legprominensebb tagja után 'nagyon'-elemeknek fogom hívni. Ilyenek a következők: 'nagyon', 'módfelett', 'rendkívül', 'szerfelett', 'igencsak', 'fölöttébb', 'borzasztó(an)', 'hihetetlen(ül)', 'eszméletlen(ül)', 'elképesztő(en)', 'iszonyú(an)', 'marhá(ra)', 'baromi(ra)', 'tök(re)', 'kurvá(ra)', 'rohadt(ul)', ... (nyílt lista).

Az összefüggés szerkezeti szinten a következő:

(30) 'De', 'mennyire', 'milyen', 'hogya', 'annyira', 'olyan' és 'úgy' elemeket tartalmazó emfátikus mondatokban a DMMH-elemeket csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel módosítható.

A (30)-beli állításnak eleget tenni első megközelítésben kétféleképpen lehet: (i) az ige önmaga módosítható a fent meghatározott 'nagyon'-elemekkel; vagy (ii) az igemódosító vagy az ige egy bővítménye módosítható a fent meghatározott 'nagyon'-elemekkel<sup>16</sup>. A (31)-ben az előbbi, a (32)-ben az utóbbi út vonatkozásában láthatók példák lehetséges és nem lehetséges mondatokra. A pontok elején szereplő kategórianevek általában nem definiálják kimerítően a szóosztályokat, csak a felsorol elemek kategóriáját vagy funkcióját nevezik meg.

(31) 'Nagyon'-elemekkel módosítható igék<sup>17</sup>:

(31a) Nagyon hadar / siet / figyel / liheg / havazik / \*beszél / \*áll / \*távozik

(31b) De (Mennyire, Hogy...) hadar! / siet! / figyel! / liheg! / havazik! / \*beszél! / \*áll! / \*távozik!

(32) 'Nagyon'-elemekkel módosítható igemódosítók és bővítmények:

(32a) Melléknevek:

Nagyon vizes / bizarr / türelmetlen / nagyra tart / jól főz / \*nádtetejű / \*jobb / \*diplomás / \*tót

De (Mennyire, Milyen...) vizes! / bizarr! / türelmetlen! / nagyra tart! / jól főz! / \*nádtetejű! / \*jobb! / \*diplomás! / \*tót!<sup>18</sup>

(32b) Határozói és melléknévi igenevek:

Nagyon sietve megy / lihegve fut / ??siető úr / ??fázó kutya / \*beszélve ül / \*pihenve nyaral / \*úszó nő / \*álló fal

De (Mennyire, Milyen...) sietve megy! / lihegve fut! / ??siető úr! / ??fázó kutya! / \*beszélve ül! / \*pihenve nyaral! / \*úszó nő! / \*álló fal!

(32c) Időhatározószók:

Nagyon régóta iszik / sokáig bírja / hamar leül / gyakran jön / \*tavaly szolt / \*most vár

<sup>16</sup> Az igék előtt ragosan szereplő határozó névszók előtt általában nem kap ragot pl. kurvára berüg - kurva jól énekel, tökre leég - tök rosszul van.

<sup>17</sup> Kivételnek tűnnek azok a gyakori igék, melyek gyakran állnak egy bizonyos módosítóval, pl. keményen dolgozik, melegen süt. A gyakorta használt 'nagyon keményen dolgozik', 'nagyon melegen süt' szerkezetekből kimarad az ige módosítója, és maradnak a 'nagyon dolgozik', 'nagyon süt' frázisok. Előbbi szokatlanul hangzik, de létező, adatolt forma, utóbbi bevett. Egyes idiomatikus kifejezésekben az igék csak másodlagos jelentésükben módosíthatók. Ilyen a 'nagyon él', mely nem az életfunkciókra, hanem a jelölt személy elevenségére, energikusságára utal. Az 'él' ige csakis ebben a jelentésében módosítható 'nagyon'-elemekkel (nem is minddel, csak a 'nagyonnal'), alapjelentésében nem, ti. nincs 'nagyon halott' sem. A 'nagyon süt' frázis csak a napra vonatkoztatható, a szakácsnőre nem.

<sup>18</sup> Nagy méretet kifejező melléknevek (pl. nagy, hatalmas, óriási stb.) esetében a ['milyen' + melléknév] szerkezettel azonos feltételek mellett állhat a 'mekkora' mondatbevezető is, pl. „Milyen nagy / Mekkora ökor vagyok!”, „Milyen hatalmas / Mekkora pattanás van az orrodon!”

De (Mennyire, Milyen...) régóta iszik! / sokáig bírja! / hamar leül! / gyakran jön! / \*tavalyszólt! / \*most vár!

(32d) Helyhatározószók:

Nagyon közel lakik / távol került / messziről jön / \*végig jár/ \*itt alszik / \*arrébb vonul

De (Mennyire, Milyen...) közel lakik! / távol került! / messziről jön! / \*végig jár! / \*itt alszik! / \*arrébb vonul!

(32e) Komplex predikátumok:

Nagyon hasra esik / taccsra vág / palira vesz/ egy követ fúj

De (Mennyire) hasra esett! / taccsra vágta! / palira vettek! / egy követ fújtok!

A (32e)-ben látható komplex, nem egy esetben idiomatikus predikátumok egészben véve módosíthatók 'nagyonnal', hiszen előtagjuk önmagában nem áll ezzel a módosítóval, vö. \*nagyon has, \*nagyon taccs stb.

Az igenevek a töigéikkel, a ragozott melléknevek alapalakjukkal mutatnak azonos megoszlást a 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóság tekintetében. Ha ugyanis egy melléknév vagy ige nem módosítható 'nagyon'-elemekkel, akkor ragos vagy képzős alakja sem lesz az, a módosítható alapalakból képzettek vagy azok ragos alakja pedig módosítható lesz. Ez alól kivétel a melléknevek fokozása (32a)<sup>19</sup>. A felsőfokú melléknevek egyáltalán nem módosíthatók 'nagyon'-elemekkel, míg a középfokúaknak önálló, -val/-vel vagy -szor/-szer/-ször ragos mértékjelölő-készlete és emfatikus funkciószoava van:

(33) Középfokú melléknevek

Sokkal (százszor, ezerszer stb.) jobb / erősebb / nehezebb / idegesítőbb / sósabb

Mennyivel jobb! / erősebb! / nehezebb! / idegesítőbb! / sósabb!

Mindig csak a 'nagyon'-elemeket közvetlenül követő elemek megfelelése számít, ugyanis a „rossz” állítmányú mondatokat egy „jó” módosító „megjavítja” (34), a „jó” állítmányokat egy „rossz” módosító pedig „elrontja” (35), így egyaránt lehetővé, illetve lehetetlenné válik velük a 'nagyon'-os szerkezet és a DMMH-s mondat. Ilyenkor a 'nagyonság' persze a módosítót, és nem az igét jellemzi.

(34) Nem módosítható állítmányok módosítható névszói módosítóval:

Nagyon jól beszél / régóta örködik / hamar távozott / messziről jött / sokkal jobb stb.

De (Mennyire, Milyen...) jól beszél! / régóta örködik! / hamar távozott! / messziről jött! / sokkal jobb! stb.

(35) Módosítható állítmányok nem módosítható névszói módosítóval:

Nagyon \*jobban siet / \*tótul hadar

De (Mennyire, Milyen...) \*jobban siet! / \*tótul hadar!

A 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóságnak nyilvánvalóan vannak szemantikai vonatkozásai. A 'nagyonnal' módosítható szavak jelölete valamiféle intenzitási skálán értékelhető. Az igék közül ilyen a 'figyel', 'siet', 'liheg', hiszen lehet intenzíven és kevésbé intenzíven figyelni, lihegni, de pl. az állásnak, távozásnak nincsenek értékei az intenzitás-dimenzióban. Utóbbi igék nem is fordulnak elő 'nagyonnal', vö. \*nagyon áll, \*nagyon távozik. Az intenzitációs jelentésből azonban mégsem következik egyértelműen a 'nagyonnal' való kompatibilitás, egyes igék, pl. az *épít*, *takarít* jelölte cselekvések olyanok, melyeket lehet többé vagy kevésbé intenzíven csinálni, mégis *\*nagyon*

<sup>19</sup> A folyamatos melléknévi igenevek is furcsán hangzanak mind a 'nagyonos', mind a DMMH-s szerkezetekben (32c).

épít, \*nagyon takarít. Fontos szerepe van a mondattani kategóriának, ami pedig tisztán formai dolog. Ugyanazt a tulajdonságot jelölő, különböző szófajú szavak közül a melléknevek és igék általában módosíthatók 'nagyonnal', míg a főnevek nem (36).

(36a) nagyon haragos / haragszik / liheg / lihegő

(36b) \*nagyon harag / lihegés

Az egyértelműen nem intenzitációs jelentésű melléknévi állítmányok nem állnak 'nagyonnal', így pl. a birtoklást kifejezők, vö. \*nagyon trabantos, \*nagyon diplomás. A 'nagyon'-elemekkel való módosíthatóság egyébként – a tágabb értelemben vett mértékhatározókkal szemben – nem korlátozódik a dimenzionális melléknevek pozitív pólusú tagjaira: 2 méter hosszú - \*2 méter rövid, de nagyon hosszú - nagyon rövid (vö. Kiefer 2000). Az igekötőknek, miután jelentésük az ige jelentéséhez adódik hozzá, önmagukban nem kell megfelelniük az intenzitásbeli értékelhetőség feltételének. Az idő- és helyhatározószók közül a tartamot és távolságot, tehát az idő- vagy térbeli távolság mértékét, relativitását kifejezők jók, a pontszerű jelentésűek nem (32d-e).

A DMMH-elemek viszonya a 'nagyon'-os frázisokbeli 'nagyon'-elemekkel kétféle lehet: (i) azonos környezetben állnak, ahogy azt a (31-32) példák mutatják, tehát disztribúciójuk megegyezik; illetve (ii) azokkal halmazhatóak is (a 'hogy' és az 'úgy' nem, hiszen ezek csak ige előtt állhatnak):

(37a) De nagyon siet a papa!

(37b) Milyen elképesztően döglött itt a hangulat!

#### 2.4.2.5. A 'nagyonosság' és egyéb tartalmak öröklődése

A DMMH-s mondatoknak a 'nagyon'-elemes szerkezetek egyértelműen megfelelnek. Egy DMMH-s mondatnak mindig megfelel egy, a funkciószó helyén a 'nagyon'-elemek egyikét tartalmazó, tetszőlegesen semleges vagy emfaticusan intonált mondat<sup>20</sup>. Az, hogy ez a párhuzam a különböző lexikai elemek disztribúcióján felül szemantikailag is megfogalmazható (ld. fent), arra enged következtetni, hogy a 'nagyonos', illetve DMMH-s frázisok szerkezeti jelentése is hasonló (ld. később).

Két esetben mutatható ki más kapcsolat. A csak ige előtt álló 'hogy' a többi funkciószóval ellentétben nemcsak 'nagyon'-elemekkel, de módhatározószókkal is párhuzamba állítható, azaz olyan frázisok előtt is megjelenik, melyek 'nagyon'-elemekkel nem, módhatározóval viszont módosíthatók, illetve a 'hogy(an)' mint módhatározói kérdőszó is állhat előttük (38a-b-c) és (38d-e-f). Az emfaticus 'hogy' – ami egyébként a kérdőszóval ellentétben sohasem 'hogyan' – ezt a tulajdonságát nyilván a 'hogy' kérdőszós konstrukciótól örökli.

(38a) **Hogy** előződ meg azt a kocsit?

(38b) Nahát, **hogy** megelőzted!

(38c) **Szépen** megelőzted.

(38d) **Hogy** érünk haza sötétedés előtt?

(38e) **Gyorsan** hazaértünk.

(38f) Jé, **hogy** hazaértünk egy perc alatt!<sup>21</sup>

A 'milyen' pedig ehhez hasonlóan minőségjelzők környezetébe helyettesíthető be (39a-b-c) és (39d-e-f). Ez a tulajdonsága a 'milyen' kérdőszós konstrukció az öröksége. Ezzel a funkciószóval tehát előfordulnak birtokos kifejezések is emfaticus mondatban (39b, e).

<sup>20</sup> Ez a reláció fordítva nem áll fenn, de erről később.

<sup>21</sup> Nagyon ritkán előfordul, hogy a beszélők a 'de' mondatbevezetőt is a 'hogy'-os mondatokhoz hasonlóan módhatározós szerepben használják, ami feltehetően átszűrődés a 'de'-s és 'hogy'-os mondatok máskülönböni teljes analógiája miatt.

- (39a) **Milyen** kocsid van?  
 (39b) (Hú,) **milyen** kocsid van! (Ez már döfi!)  
 (39c) **Klassz** kocsid van.  
 (39d) **Milyen** kávét ittunk?  
 (39e) (Öregem,) **milyen** kávét ittunk!<sup>22</sup> (Szuper volt!)  
 (39f) **Fantasztikus** kávét ittunk.

A kérdőszós konstrukcióktól való öröklést jelzi az is, hogy módhatározóval helyettesíthető 'úgy', illetve minőségjelzővel helyettesíthető 'olyan' nem szokott előfordulni emfatikus mondatokban. A (38-39)-beli példák mondataiban a kommentbeli frázisok nem módosíthatók 'nagyon'-elemekkel, tehát csak egyféle olvasatuk lehetséges. A főnévi frázisokat kizáró 'nagyon' miatt a 'milyenes' mondatokra ez mindig igaz, de vannak olyan 'hogynos' mondatok, ahol a funkciószó helyére mindkétféle konstrukció megkívánta elem behelyettesíthető. A (40a) emfatikus mondatnak megfelelő 'nagyonos' mondat a (40b), módhatározós a (40c):

- (40a) **Hogy** elintézték szegény Bandit!  
 (40b) **Nagyon** elintézték szegény Bandit.  
 (40c) **Agyafúrt módon** elintézték szegény Bandit.

Némely 'milyenes' és 'hogynos' emfatikus mondatban tehát a jelzős, illetve módhatározós szerkezet jelentése jelenik meg, ilyenkor a kinyilvánított érzelm a minőségre vagy a módra, és nem a mértékre vonatkozik. A (30)-ban vázolt összefüggés tehát újrafogalmazandó az alábbi módon:

- (41a) 'De', 'mennyire', 'annyira', 'olyan' és 'úgy' elemeket tartalmazó emfatikus mondatokban a funkciószókat csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel módosítható.  
 (41b) 'Hogy'-os emfatikus mondatokban a funkciószót csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel vagy módhatározóval módosítható.  
 (41c) 'Milyen'-es emfatikus mondatokban a funkciószót csak olyan frázis követi, mely egyébként 'nagyon'-elemekkel vagy minőségjelzővel módosítható

A 'nagyonos' konstrukciótól örökölt, mértéket kifejező jelentéshez hozzáadódik a DMMH-s mondatok mindenkor érzelmnyilvánító jellege. Az emfatikus konstrukciók mondatfajta-szinten elvonható jelentése tehát az, hogy a beszélő a kommentben kifejtett jelölés intenzitása, mértéke, kifejezettsége, speciális esetekben annak módja ('hogy') vagy minősége ('milyen') miatti, közelebbről nem meghatározott érzelmének ad hangot. Ez a mozzanat a fentiekben leírt szerkezeti sajátosságokból fakadóan mindig jellemzi a DMMH-s mondatokat<sup>23</sup>.

#### 2.4.2.6. A DMMH-s mondatok szerkezete

Hogy a 'nagyon'-elemek milyen mondatszerkezeti pozíciókban fordulnak elő, igazából csak attól a névszói vagy igei frázistól függ, amelyet módosítanak. Kálmán és mtsai (2001, 65. o.) szerint a „pozitív polaritású határozók” – a 'nagyon' is ilyen – állhatnak az igevivő előtt is, sőt, a 'nagyon' „igevivőként való megjelenése csak nagyon jelölt kontextusokban lehetséges”. Ez természetesen a 'nagyon'-elemek mindegyikére igaz, és a párhuzamból eredően a DMMH-elemekre is.

<sup>22</sup> A (38b,c; 39b,c)-beli indulatszók csak az emfatikus mondatok hangulatának érzékeltetése miatt szerepelnek a mondatokban, nem kötelezően tartoznak oda.

<sup>23</sup> Teszt: mondjuk-e, hogy „De magas ez a ház!”, ha a házat nem tartjuk kifejezetten magasnak, de legalább az elvártnál magasabbnak? Nem mondjuk.



- (42a) □Nagyon □berúgott a □Pista.  
 (42b) □De □berúgott a □Pista!  
 (42c) A □Pista ][ □nagyon □berúgott<sup>24</sup>.  
 (42d) A □Pista ][ □de □berúgott!  
 (42e) ??Nagyon rúgott be a Pista.  
 (42f) \*De rúgott be a Pista!  
 (42g) □Nagyon csúnyán □berúgott a □Pista.  
 (42h) □De csúnyán □berúgott a □Pista!  
 (42i) □□Nagyon csúnyán rúgott be a Pista.  
 (42j) □□De csúnyán rúgott be a Pista!

A (42a-b) mondatokban a 'nagyon' illetve a 'de' az igeivő előtt áll, hiszen az igekötő foglalja el az igeivő pozícióját. Ugyanezeknek a mondatoknak létezik olyan változata, melyben a Pista a topik (42c-d). Minimum furcsák viszont azok a mondatok, ahol a 'nagyon' vagy az emfaticus funkciószó szerepel igeivőként (42e-f). A (42g-h) mondatok fókuszos változatában (42i-j) az irtóhangsúlyos 'nagyon csúnyán' vagy 'de csúnyán' csoportok egyként az igeivőbe kerülnek. Ezek a mondatok jóval kevésbé természetesek, mint a csupa kiemeléses változataik. Mindebből következik, hogy a DMMH-s mondatokban fókuszálni csak olyan összetevőket lehet, amelyek 'nagyonnal' módosíthatók, mert a fókuszba kerülő mondatrész mindenképpen közvetlenül követi a 'nagyonnal' megegyezően viselkedő DMMH-elemek valamelyikét.

A legfontosabb különbség a 'nagyon'- és a DMMH-elemek között az, hogy míg előbbiek szabad bővítményekhez is kapcsolódhatnak, azaz állhatnak az ige után (43a), illetve topikban (43b), addig az utóbbiak kötelezően a komment előzményeként állnak, és közvetlenül megelőzik az igeivőben álló mondatrészt.

A (43c) ezt úgy sérti meg, hogy a DMMH-elem által megelőzött frázis nincs az igeivőben. A (43d)-ben azt látjuk, hogy a 'nagyon' egyrészt beépülhet az igeivőben álló határozatlan névelős főnévi frázisba, másrészt érdekes módon meg is előzheti azt, elveszítve így az általa módosított elem szomszédságát, kívül rekedve az NP-n. A DMMH-elemek ezzel szemben inkább csak az utóbbi szórendi változatban fordulnak elő, tehát az igeivőben álló NP „belsejében” nem (43e)<sup>25</sup>. A (43f) tanúsága szerint a 'nagyont' tartalmazó, határozott névelős NP-k esetében nem fordul elő mindkét, a határozatlanoknál tapasztalt szórendi változat. A 'nagyon' itt csak az NP-be beépülve áll, az NP beltagját „kívülről” soha nem módosítja. Ugyanez a DMMH-elemekkel sem létezik, ezek ráadásul be sem épülnek, határozott névelős főnévi csoport tehát semmilyen módon nem áll DMMH-s emfaticus mondat igeivőjében (43g).

- (43a) □M megbüntettem egy □nagyon rossz □kisfiút.  
 (43b) Egy □nagyon rossz □kisfiút ][ □megbüntettem.  
 (43c) \*Milyen egy rossz kisfiút ][ megbüntettem!  
 (43d) Egy □nagyon □rossz kisfiút / □Nagyon egy □rossz kisfiút □büntettem meg.  
 (43e) ??Egy milyen rossz kisfiút / □Milyen egy □rossz kisfiút . . . □büntettem meg!  
 (43f) A □nagyon rossz □kisfiút / \*□Nagyon a □rossz kisfiút □büntettem meg<sup>26</sup>.  
 (43g) \*A milyen rossz kisfiút / \*Milyen a rossz kisfiút büntettem meg!

<sup>24</sup> A dupla szögletes zárójel a topik-komment határt jelöli.

<sup>25</sup> A (43d-e) egyaránt nem kiemelő szerepű fókuszot (hókuszot) tartalmazó mondatok, vö. Kálmán és mtsai (2001).

<sup>26</sup> Nem kontrasztív topikos, hanem az első szórendi változattal megegyező mondat akar lenni, mint a (43d)-ben.

Vannak tehát olyan szerkezetű 'nagyonos' mondatok (43a,b,f), melyeknek megfelelő DMMH-s mondat nincs. Minden DMMH-s mondatnak megfeleltethető tehát egy azonos szerkezetű és tartalmú 'nagyonos' mondat, fordítva azonban nem áll fenn ez a reláció.

### 2.4.3. Az emfatikus konstrukciók és a feltételes főmondatok „közös leszármazottai”: a DMMH-s óhajtó mondatok

A következőkben a DMMH-s óhajtó mondatok formai és tartalmi sajátosságainak származását vizsgálom meg.

#### 2.4.3.1. Intonáció

Intonációjuk az DMMH-s emfatikus mondatokénak megfelelően ereszkedő, vagy elől eső, a funkciószó mindig hangsúlyos, a DMMH-s óhajtó mondatok mondatintonációs mintája tehát az emfatikus konstrukciókéval megegyezik.

#### 2.4.3.2. Igealakok

A DMMH-s óhajtó mondatok feltételes módú igealakja megegyezik a feltételes főmondatok 'nemmel' tagadható igealakjával (44c). Ezzel szemben a 'bárcsakos' és 'csakos' mondatok igéje az egyébként felszólító módban használatos 'ne' tagadószóval tagadható (44a-b). Ez jelzi, hogy a DMMH-s óhajtó mondatokban szereplő igealak (44d) a FF-konstrukció öröksége.

(44a) Bár **ne** laknék itt!

(44b) Csak **ne** laknék itt!

(44c) **Nem** laknék itt.

(44d) De **nem** laknék itt!

Az óhajtást nem jelentő feltételes főmondatok a DMMH-s konstrukcióban sem jelentenek ilyesmit (45a-b), 'szívesen'-nel módosítva azonban igen (45c).

(45a) Csalódnék. ≠ Szeretnék csalódni.

(45b) De csalódnék! ≠ Szeretnék csalódni.

(45c) De szívesen csalódna Joci! = Joci szeretne csalódni.

A feltételes módú igék esetében interakcióba lép egymással a szándék- vagy óhajtulajdonítás jelentéstani hozadéka (FF-konstrukció) és a DMMH-s konstrukciók igéket engedélyező kritériuma – azaz a 'nagyon'-elemekkel való kompatibilitás. Miután egyes feltételes főmondatokban az ige jelentése 'szeretne vmit csinálni', ebben az értelemben az ige módosítható 'nagyon'-elemekkel és ezáltal állhat DMMH-elemek után, mert a módosítók nem az igével jelölt cselekvésnek, hanem a cselekvés óhajtásának az intenzitására fognak vonatkozni. A 'nagyonnal' való módosíthatóság tehát nem feltétlenül függ attól, hogy az ige jelölete értékelhető-e az intenzitására nézve. Pl. az 'iszik' ige nem módosítható 'nagyon'-elemekkel (46a), így kijelentő módban DMMH-s mondat sem alkotható vele (46b)<sup>27</sup>. Kontextustól függően kifejezhet viszont óhajtást az FF-konstrukcióban (46c), és miután az 'innék' alak itt 'szeretnék inni' jelentésben áll, módosítható 'nagyonnal' (46d) és DMMH-s óhajtó mondat is alkotható vele (46e).

(46a) \*Nagyon iszom valamit.

(46b) \*De iszom valamit!

<sup>27</sup> Csak 'hoggyal', a fentebb bemutatott módhatározói értelemben.

(46c) Innék valamit. = Szeretnék inni valamit.

(46d) Nagyon innék valamit. = Nagyon szeretnék inni valamit.

(46e) De innék valamit! = De szeretnék inni valamit!

Emiatt több igével alkotható DMMH-s óhajtó (feltételes módú) mondat, mint általános (kijelentő módú) DMMH-s emfatikus mondat, tehát a látszólag speciálisabb óhajtó mondatféleség valójában általánosabb. Ez a jelenség az emfatikus és a FF-konstrukciók tulajdonságai összegződésének a következménye, ahogy a továbbiak is.

### 2.4.3.3. Eltolódás az óhajtó jelentés felé

Olyan, kellemetlennek ítélt eseményeket jelölő mondatok, melyek a FF-konstrukcióban nem lennének óhajtók (47a), DMMH-s emfatikus változatban óhajtást fejeznek ki (47b):

(47a) Felszedném a kutyagumit.

(47b) De felszedném a kutyagumit!

Ez annak a következménye, hogy a FF-mondatok csak kontextuálisan, pragmatikai információk alapján értelmeződhetnek óhajtásként. Maga a szerkezet egyértelműen nem utal erre, így pl. a (47a) nem eléggé direkt ahhoz, hogy elhiggyük, a beszélő csakugyan kutyagumit szeretne szedni. Ha viszont emfatikus mondattípussal mondja ugyanazt, a hallgató kénytelen óhajtóként értelmezni a mondatot. 'Nagyonnal' kijelentő módban is módosítható igékkal viszont az emfatikus feltételes mondatok általában nem óhajtók, vagy pedig kontextustól függően többértelműek. A (48) lehetséges értelmezései: (i) óhajtásos: látszik a kutyán, hogy nagyon szeretne ugatni, de fegyelmezi magát; (ii) feltételes: nagyon ugatna a kutya, ha ezt látná.

(48) De ugatna a kutyám!

### 2.4.3.4. Az óhaj és az érzelem átélőjének szétválása

A 'bárcsakos' és 'csakos' konstrukciók azon sajátossága, hogy grammatikai alanytól függetlenül mindig a beszélő óhaját és érzelmét fejezik ki, a feltételes főmondatokra nem jellemző.

Utóbbiakban éppenhogy a mindenkori grammatikai alany vágyai nyilvánulnak meg, érzelm kifejezést pedig nem tartalmaznak. A DMMH-s emfatikus mondatok érzelmnyilvánítása pedig mindig a beszélő szempontjából történik, a mondatban foglalt állítástól és a mondat alanyától függetlenül.

A fentiekből következően, az óhajok és az érzelmek átélője nem esik egybe a DMMH-s óhajtó mondatokban. A beszélő (egy hű apparatusik) óhaját és érzelmét kifejező 'bárcsakos' mondattal (49a) szemben, a (49b)-beli DMMH-s emfatikus mondatban az óhaj az E/3 grammatikai alanyé (az elnök), míg a kifejezett érzelem a beszélőé (egy kárörvendő párttag). A DMMH-s óhajtó mondatokban a vágy mindig az alany, az érzelem mindig a beszélő részéről jelenik meg. A két szubjektum, ti. az óhajtó és az emfatikus kommentáló egybe is eshet, de csak egy speciális körülmény, az E/1 személyű alany esetén. Ha magának az elnöknek a szájába adjuk a (49b) mondatot, ez történik (49c).

(49a) Bárcsak elhalasztaná az elnök úr a tisztújító közgyűlést!

(49b) De elhalasztaná az elnök úr a tisztújító közgyűlést!

(49c) De elhalasztanám a tisztújító közgyűlést!

Ez a szétválás egy újabb érv mellett, hogy a DMMH-s óhajtó mondatok két általánosabb, a DMMH-s emfatikus és a FF-konstrukció örökösei. A beszélő érzelmenyilvánítása ugyanis az előbbire, míg az alanynak tulajdonított vágy az utóbbira jellemző, a két tulajdonság a DMMH-s óhajtó mondatokban egyszerűen összegződik.

Hasonló jelenség figyelhető meg a feltételes főmondatok speciális alcsoportját képező 'jó lenne' típusú értékelő kifejezések emfatikus változataiban. Ezek a kifejezések az óhajtás (vélemény) állandó E/1 személyűségét mutatják a feltételes főmondatoktól eltérően (ld. a 2.3. pontot), és ezt a tulajdonságukat a fentiekhez hasonlóan ezek is „magukkal viszik” az emfatikus konstrukcióba. A „De jó lenne...!” típusú, óhajtóként értelmezett mondatok tehát a neutrális értékelő kifejezésekhez hasonlóan mindig a beszélő kívánságát fejezik ki.

#### **2.4.3.5. Összegzés**

A DMMH-s óhajtó mondatok minden formai és tartalmi jegye megjósolható tehát a két említett, általánosabb konstrukció jegyeinek összegzése útján, ezek tulajdonképpen a neutrális feltételes főmondatok emfatizált változatainak tekinthetők. A FF-konstrukcióhoz hasonlóan, a DMMH-s, feltételes módú igés szerkezet sem határoz meg kifejezetten „óhajtó mondatípust”, hiszen nem kizárólag óhajtást kifejező mondatok alkothatók vele, ahogy a (45a) és (48) példái is mutatják.

### **2.5. Egy speciális 'hogy' mondatbevezető konstrukció: a 'hogynos' átok**

#### **2.5.1. Adatok**

- (50a) Hogy vinné el a fene!  
 (50b) Hogy csapna beléd a ménkü!  
 (50c) Hogy rohadnál meg!

#### **2.5.2. Szerkezet**

Az (50)-beli szitokmondatok alapszerkezetét a 'hogy' mondatbevezető és a feltételes módú ige adja. Ez látszólag megegyezik a DMMH-csoportban tárgyalt 'hogynos' mondatok szerkezetével, valójában azonban két gyökeresen eltérő konstrukcióról van szó.

##### **2.5.2.1. Intonáció**

A DMMH-s emfatikus konstrukciók közé tartozó 'hogynos' mondat ereszkedő intonációjával szemben a 'hogynos' szitkok dallama bár szintén emfatikus, mindig elől eső, sosem ereszkedő. A dallamesés mindig a mondatbevezetőt követő hangsúllyal esik egybe.

##### **2.5.2.2. Mondatbevezető**

Ebben a konstrukcióban a 'hogy' mondatbevezető nem azonos a DMMH-s mondatokbeli 'hoggyal'. Ennek két fő ismérve a (i) hangsúlytalanság, és (ii) a megelőzhetetlenség. Ez a 'hogy' tehát egyrészt mindig hangsúlytalan, a fő mondat hangsúly az azt követő frázisra esik (51a-b). Másrészt „igazi” mondatbevezető abban az értelemben, hogy nem előzi meg semmilyen mondatrész (51c), a DMMH-s 'hoggyal' ellentétben (51d).

- (51a) Hogy □száradna le a □kezed!  
 (51b) Hogy □ne érkezne meg □soha!  
 (51c) ??A ménkü hogy csapna beléd!  
 (51d) Ezt a pasast □hogy kupán vágnám!

### 2.5.2.3. Igealak

A konstrukció feltételes módú igét tartalmaz, tagadószava a 'ne'. Ez az igealak azonban speciális az igevivő-ige sorrendje tekintetében, a tipikusan igevivő-szerepű elemek ugyanis feltételes módú alakoknál szokatlan módon követik, és nem megelőzik az igét (52a-b). Annak ellenére tapasztalható ez, hogy a fókuszáltság kizárható, hiszen az igét mindig a hangsúlytalan mondatbevezető előzi meg. Ez a frázisrend egyébként a felszólító módú igealakokra jellemző (52c).

- (52a) Hogy □dögölnél meg!  
 (52b) \*Hogy megdögölnél!  
 (52c) Dögölj meg!

A fenti jellemzők egy teljesen atipikus szerkezetet mutatnak. A 'hogy' mondatbevezető és a vele álló igealak szerkezeti jegyeinek ilyen együttállása semmilyen más konstrukcióban nem figyelhető meg.

### 2.5.3. Tartalom

A 'hogyos' szitkok mindig a beszélő (E/1) kívánságát, indulatát fejezik ki, többek közt a 'bárcafos' mondatokhoz hasonlóan. Az (54) tehát a mondat közlője, és nem a ló kívánságát fejezi ki:

- (54) Hogy rúgna meg a ló!

Ezzel a mondattípussal csak kifejezetten rosszindulatú tartalmak, szitkok vagy átkok fejezhetők ki, általában jellemző a durvaság is. Jókívánságok nem fordulnak elő (53a), a rosszakarát viszont a megátkozott illető iskolai előmenetelétől az életkilátásaiig bármilyen vonatkozásban közvetíthető (53b-c). A konstrukció tartalmi leírásának tehát tartalmaznia kell a kifejezhető kívánság polaritását is.

- (53a) \*Hogy kapnál ötöst a suliban!  
 (53b) Hogy buknál meg a vizsgán!  
 (53c) Hogy pusztulnál el itt helyben!

Ennek ellenére a fenti mondatok nem tekinthetők idiómáknak a szokásos értelemben, ezzel a szerkezettel ugyanis produktívan alkothatók átkok.

Ez a konstrukció a nyelvi jelek szintjén óhajtonak tekinthető, hiszen egy ilyen típusú mondat nem fejezhet ki mást, mint valakinek a kívánságát. Megjegyzem, a „szeretném, hogy...” típus helyett az „azt kívánom neked, hogy...” szerkezettel való parafrázisuk élethűbb. Ez azonban csak stiláris igazítás az 1.4. pontban bemutatott teszten. A mondattípus felhasználása olykor nem tükrözi ezt a jelentést, hiszen a „Hogy vinné el a fene!” típusú mondatok egyszerű káromkodásként is használatosak. Ezek a mondatok egyrészt lehetnek a fenti konstrukcióval megegyező szerkezetű, annak alcsoportját képező idiómák. Másrészt a nyelvi jeltípus, mint eszköz sokoldalú felhasználhatósága nem befolyásolja az elsődleges, kontextusfüggetlen jelentés meghatározását (vö. 1.3.).

Ennek a szerkezetnek az óhajtóként való azonosítása leíró szempontból is újdonság a hagyományos leíró nyelvtani irodalomhoz képest.

## 2.6. Felszólító módú igés mondatok

### 2.6.1. Adatok

(54a) Vigyen el az ördög!

(54b) Légy boldog!

### 2.6.2. Kívánság vagy felszólítás?

Az (54)-féle mondatok közös szerkezeti eleme a felszólító módú ige, speciális mondatbevezetőt vagy más lexikai elemet nem tartalmaznak. Csakhogy ebben teljesen megegyeznek az ún. felszólító mondatokkal (55).

(55a) Adj egy cigit!

(55b) Légy felkészült!

A felszólító módú igét tartalmazó főmondatokat nézve úgy látszik, nincs formai különbség a felszólítást, illetve vágyat, kívánságot kifejező mondatok között. A hagyományos nyelvtanok a két mondatfajta (felszólító és óhajtó) közötti különbséget az általuk véghezvitt beszédaktus jellegében látják. A felszólító mondatokkal eszerint a beszélő kommunikációs szándéka valamely esemény kiváltása, tehát a hallgató közvetlen befolyásolása, míg az óhajtást, kívánságot kifejező mondatok csak a megjelölt tartalom nyugtázását, tudomásul vételét célozzák.

Ez a megkülönböztetés pragmatikai szempontból van megfogalmazva, tehát a nyelvi jelek használati értékét próbálja megragadni. A használati érték, avagy kontextuális jelentés meghatározásakor nem hivatkozik sem a mondatok elsődleges, azaz szemantikai jelentésére (denotáció), sem azok szerkezetére. Ahogy az 1.2. pontban is említettem, ez egy lehetséges nézőpont, amely azonban nem a leíró nyelvtan nézőpontja.

A felszólító módú igés mondatokkal kapcsolatban az a kérdés, hogy a nyelvhasználatban kétségkívül meglévő különbség az elsődleges - tehát szemantikai és nem pragmatikai, kontextusfüggetlen és nem szituatív - jelentésben is megvan-e. Kugler (2000) a felszólító módú igés óhajtó mondatok szerinte tipikus eseteit sorolja fel, tulajdonképpen az igék és a lehetséges alanyok szemantikai jegyeire hivatkozva. Nem is kísérli meg azonban a két pragmatikai jelentéssztyály elválasztását, ami az általa felsorolt ismérvek szerint nem is lehetséges. A szerző szerint a mediális igék és a névszói-létigei állítmányok felszólító módban óhajtást fejeznek ki. Mindkét típusra vannak azonban ellenpéldák, melyeket tipikusan felszólításként használunk (56a-b).

(56a) Változz meg! Ne ess el! Ne lepődj meg! Ne félj!

(56b) Legyél itthon időben! Ne légy ostoba!

Ráadásul felszólító módú igés mondattal nemcsak felszólítást vagy óhajtást, de kérést (57a), engedélyezést (57b), ráhagyást (57c), javaslatot (57d) stb. is ki lehet fejezni.

(57a) Vegyünk Túró Rudit is!

(57b) Menjél nyugodtan!

(57c) Dumáljon csak, úgyse figyel senki!

(57d) Talán forduljon orvoshoz a problémájával!

Úgy tűnik tehát, hogy a felszólító módú igés mondatok pragmatikai jelentése - tulajdonképpen kézenfekvő módon - csak az egyes megnyilatkozások kontextusának ismeretében, azok egyedi eseteiben határozható meg. Ez összhangban van az 1.4. pontban bemutatott teszt eredményével a felszólító módú igés mondatokra nézve. Ezek a mondatok mindig kifejezik a beszélő óhaját az igével jelölt esemény bekövetkeztével kapcsolatban, ezért tartalmilag mindig megfeleltethetők egy „szeretnékes” mondatnak. Azt azonban, hogy az adott mondat megnyilatkozásként való szerepeltetésével mi a közlő pontos szándéka, illetve a hallgató azt hogyan értelmezi, a mondattípus-szinthez köthető jelentés nem tartalmazza.

## 2.7. Óhajást jelentő igei és főnévi frázisok

### 2.7.1. Adatok

- (58a) Fel kívánok szólalni a holnapi rendezvényen.  
 (58b) Szeretnék leülni.  
 (58c) Nem óhajtok beszámolni a cselekedeteimről.  
 (58d) Vágyom az érintésedre.  
 (58e) Az az óhajom, hogy mindig előre jelentsd az idegeneket!  
 (58f) Szívesen venném, ha eljönnél.  
 (58g) Örülnék, ha nem kéne mindent kétszer mondanom.

A 'szeretne', 'kíván', 'óhajt', 'vágyik' igékkel, az ezeknek az igéknek megfelelő jelentésű főneves frázisokkal, illetve a 'szívesen venném', 'örülne' fordulatokkal alkotott mondatok mindig, lexikailag rögzítetten óhajást ábrázolnak, a grammatikai alany szempontjából. Ezek is óhajító konstrukciók tehát, de nem az eddigiekkel azonos szinten. A ['bárcsak' IGE-Cond] és a ['szeretne' IGE-Inf] sémák látszólag párhuzamba állíthatók ugyan, mint hasonló szerkezetű konstrukciók, amelyekben a fix elem hordozza az óhajító jelentést (pusztán a velük álló ige ragozása más)<sup>28</sup>, de valójában nem azonos szerkezeti szinten állnak. Erre utal, hogy kötött (ereszkező) intonációs mintája csak a 'bárcsakos' frázisnak van, míg a 'szeretnésnek' nincs, továbbá, hogy nagyobb struktúrákba való tagolódásuk is eltérő mintát mutat. Előbbiek csak (tag)mondatkonnektívumokkal kapcsolhatók, tagadó-, kérdő- és utalószavas kifejezésben nem szerepelnek (59a-c), az utóbbival ellentétben.

- (59a) \*Nem bárcsak síelnénk! vs. Nem szeretnénk síelni.  
 (59b) \*Mikor bárcsak síelnénk? vs. Mikor szeretnénk síelni?  
 (59c) \*Azért bárcsak síelnénk, mert... vs. Azért szeretnénk síelni, mert...

A ['bárcsak' IGE-Cond] tehát mondat (clause)-szintű, a ['szeretne' IGE-Inf] pedig igeifrázis-szintű óhajító konstrukció. Utóbbi állítás persze a 'szeretne' többi vonzatkeretére is igaz.

## 3. Óhajító mondattípusok

Négy olyan mondattípust sikerült azonosítani, melyek formai jegyeit viselő minden mondat óhajást fejez ki, ezeknek tehát szerkezeti szinten tulajdonítható az óhajító jelentés<sup>29</sup>. Ezek a következők.

<sup>28</sup> Persze a bennük lévő lexikailag specifikált elemek kategóriájától és morfológiai tulajdonságaitól elvonatkoztatva.

<sup>29</sup> Megjegyzendő azonban, hogy ez az állítás, vagyis hogy állandó óhajító jelentésmozzanatot tulajdonítottam a fent megadott szerkezeteknek, egy sajátos elven alapszik. Azon tudniillik, hogy ezeknek a mondatoknak **minden egyes** előfordulására jellemző az óhajító jelentés, ami valójában nem más, mint egy hipotézis, melyet az eddig hallott számos hasonló mondat tapasztalatai alapján teszünk. Eszerint a 'bárcsakos' konstrukció azért

(60a) [’bár(csak)’ IGE-Cond] ld. 2.1.

(60b) [’csak’ IGE-Cond] ld. 2.1.

(60c) [’csak’ IGE-Imp] ld. 2.1.

(60d) [’hogya’ IGE-Cond<sub>spec</sub>] ld. 2.5.

A fenti konstrukciók formai leírása természetesen nem egy generatív leírás. Nem igaz ugyanis az, hogy a fenti sémák minden lehetséges kitöltése egy helyes (?) magyar mondat. Ahogy a 2. részben kiderült, az óhajtó konstrukcióknak is vannak olyan szemantikai és/vagy pragmatikai jellemzőik, melyek a formai leíráson túl további megszorításokat tesznek az adott sémákba tartozó, ténylegesen előforduló mondatok körére. A ’bárcsakos’ konstrukcióban E/1 személyű cselekvésigék csak bizonyos feltételekkel állhatnak, pl. -hAttal vagy múlt időben. A ’hogyaos’ konstrukciónak megfelelő mondatok pedig mindig negatív tartalmúak. Az adekvát leíráshoz szükséges a mondatokban szereplő lexikai elemek szemantikai jegyeire és a mondat típus használati szabályaira is hivatkozni.

A fenti négy, formai, tartalmi és nyelvhasználati oldalról egyaránt meghatározott tulajdonságokkal bíró mondat típus mindegyike óhajtó konstrukciónak nevezhető. A többi, fentebb leírt konstrukció ugyan engedélyez olyan mondatokat, melyek esetlegesen, a beszédhelyzet információi alapján óhajtóként értelmezhetők, de a mondat típusra általában véve nem jellemző ez a jelentés mozzanat. A következőkben arról lesz szó, mi is ez a bizonyos óhajtó jelentés, és pontosan milyen mondatokra jellemző.

#### 4. Mi a modalitás, avagy önálló modalitás-e az óhajtás?

##### 4.1. Szemantikai vagy pragmatikai dolog a modalitás?

A hagyományos magyar nyelvtani irodalomban a mondatok most vizsgált osztályozásának kritériumai mellett annak szempontjai sem világosak. Valamennyi fellelhető munka azzal a technikával él, hogy néhány mondatban, nagyon homályosan beszél a felosztás szempontjáról, majd rögtön rátér a teljesen meghatározatlanul és motiválatlanul, *a priori* felállított mondatfajták jellemzésére. Általában valamiféle ’modalitásra’ hivatkoznak, de nem derül ki, hogy mit értenek ezalatt. Bencédy és mtsai (1964) meg sem kísérik ezt a fogalmat meghatározni, Subosits (1989) szerint „a modalitás azoknak a jellemzőknek az összességét jelenti, amelyek a kifejezésmódra vonatkoznak”. A Tolcsvay Nagy Gábor szerkesztette Nyelvi fogalmak kyszótára (2000) azt írja: „a modalitás viszony, szándék megjelenése a mondatban”. Ezenkívül mindhárom forrás említi a beszélő szándékát, a hallgatóra tett hatást illetve a valósághoz való viszonyt. Mindezek alapján – bár a kategóriák létrehozásának eredeti motivációjára nézve csak találgatni tudnánk – két lehetséges megoldás mutatkozik az 1.3. pontban leírtakkal összhangban.

Ha komolyan vennénk a megnyilatkozásoknak (?) a beszélő kommunikációs szándéka szerinti felosztását, ez – ahogy a bevezetőben már említettem – az egyes mondatok konkrét realizációinak kontextusukkal együtt való vizsgálatát, azaz valós megnyilatkozások beszédaktus-értékének leírását és osztályozását jelentené. Ez nyilvánvalóan használat alapú, tehát pragmatikai megközelítés lenne. Kiefer (1989) ezzel szemben a beszélő (értelmi, érzelmi vagy akarati) attitűdjeként tekint a modalitásra, és azt a szemantikán belül, tehát kizárólag konvencionális nyelvi eszközök vizsgálata útján akarja meghatározni. A továbbiakban előbb az utóbbi megközelítésről, majd később röviden a beszédaktus-vonatkozásról is lesz szó.

---

nevezhető óhajtónak, mert nem tudunk olyan ’bárcsakos’ mondatot mondani, amely ne óhajtást fejezne ki. A kontextusfüggetlen jelentés tehát éppen a kontextusok egy jókora tömegének vizsgálata, a mindegyikben közös mozzanat felderítése útján adható meg.



## 4.2. Óhajtó modalitás

Egy mondat tartalma Kiefer (1989) szerint egy propozíció (p) és a beszélő ahhoz kapcsolódó attitűdje. Szemantikai szerkezete:

(61) Att(p)

Az attitűdértékek formailag meghatározott mondatfajtákhoz rendelhetők. A mondatfajták definiálásának eszközei a következők: (i) morfológiai jegyek; (ii) hanglejtés; (iii) szórend; (iv) sajátos lexikai elemek; (v) módosítószókkal való kompatibilitás.

A kérdés az, hogy az a fajta jelentésmozzanat – nevezzük akár beszélői attitűdnek, akár modalitásnak –, amelyet a 'bárcsakos' mondatoknak tulajdonítanak, ti. hogy a beszélő vágyát, kívánságát fejezik ki a p tényállással kapcsolatban, jellemző-e más, nem óhajtó konstrukciókkal formált mondatokra is. Az idézett szerzők mindegyikénél felmerül ez a kérdés, és bár válaszuk egyértelműen nemleges, igazi érveket egyiküknél sem lehet találni. Bencédy és mtsai (1971) egyszerűen deklarálják, hogy a (62a)-hoz hasonló mondatok kijelentők<sup>30</sup>, ugyanez a mondat 'de'-vel kezdve pedig felkiáltó, az „igazi óhajtó mondat” a 'bárcsakos'. Kiefer (1989) a kijelentő és óhajtó mondatok megkülönböztetésére kontrasztíve szembeállítja a következő mondatokat:

(62a) Szeretnék leülni.

(62b) Bárcsak leülhetnék!

Kiefer szerint a (62a) egy kijelentő mondat, amelyben a beszélő egy általa igaznak tartott tényállást fejez ki, a (62b) pedig olyan mondat, melyben az óhajtás az alapmodalitás része. Érveket azonban nem hoz utóbbi állítása mellett. Mivel példamondataiban cselekvő ige szerepel, a 'bárcsakos' mondatban megkerülhetetlen a -hAt todalék használata, s ez a két mondat jelentésének viszonyát elhomályosítja. Éppen ezért a továbbiakban a következő két mondat viszonyát elemzem:

(63a) Szeretném, ha sütné a nap.

(63b) Bárcsak sütné a nap!

A fentebb megfogalmazott kérdés e két mondatra nézve tehát az, hogy azonos, vagy különböző modalitásúnak tartjuk-e őket. Másképpen szólva, eltér-e a két mondat beszélőjének attitűdje a mondatban jelölt tényállással kapcsolatban. Mi is ez a p tényállás a két mondatban? Ha vesszük a mindkét mondatban közös részt, úgy a 'süt a nap' fiktív tényállás a p.

Ami a formájukat illeti, a (63a)-ban a 'szeretne' igétől jobbra, 'ha' kötőszós, feltételes módú mellékmondatban szerepel a p, az intonáció neutrális (lapos). A (63b)-ben a 'bárcsak' mondatbevezetőtől jobbra lévő, kötelezően (tehát szintén vonzatszerűen) feltételes módú mondatban szerepel a p, az intonáció ereszkedő. Fentebb már volt szó a két óhajtó konstrukció szerkezeti különbségéről (2.7.). Nyilvánvaló, hogy egy óhajtó jelentésű ige előfordulása nem határoz meg óhajtó mondat típust, óhajtó jelentésű mondatpéldányokat viszont igen. A (63a)-ban tehát az óhajtó jelentést az igei frázis, (63b)-ben pedig a mondat típus képviseli.

Mármost, a mondatmodalitás kérdése két irányból közelíthető meg: a mondat típus, illetve a beszélő attitűdje irányából. Előbbi megközelítés a formai alapon definiált mondatkonstrukciókat vizsgálja aszerint, hogy milyen beszélői attitűd jellemző a velük szerkesztett mondatokra. Utóbbi ezzel szemben azt kutatja, az egyes beszélői attitűdöknek milyen nyelvi kifejezőeszközei vannak, nem

<sup>30</sup> Miközben másutt ezt írják: „A kijelentő mondatban a beszélő ismereteit, tapasztalatait közli a hallgatóval. Ez a mondatfajta rendszerint logikai ítéletet is tartalmaz...”

szükségszerűen mondatszerkezeti szinten<sup>31</sup>. A két példamondat közül az első megközelítés értelmében nyilván csak a (63b) képvisel óhajtó mondattípust. Nézzük most a két mondatot a második irány jegyében.

Belátható, hogy mindkét mondat a beszélő ugyanazon fiktív tényállás bekövetkeztére vonatkozó óhaját fejezi ki. Ezt az is mutatja, hogy a két mondat igazságfeltételei – ha ilyenekről egyáltalán beszélhetünk – megegyeznek. Egyik mondat igazsága sem ítéhető meg ugyanis a beszélő szubjektív belső világára való hivatkozás nélkül.

Erre nézve ellenérv lehet, hogy (63a)-nak, tehát a 'szeretnés' mondatnak van igazságértéke, míg a (63b)-beli 'bárcsakosnak' nincs. Azt azonban, hogy egyik vagy másik mondatnak van vagy nincs igazságértéke, csak az az intuíciónk sugallhatja nekünk, mely szerint tényleges beszédhelyzetekben az előbbi mondat közlőjét meg lehet hazudtolni, míg utóbbiét nem. Ennek a tesztnek az érvényessége azonban kérdéses. Attól függ ugyanis, hogy a közlés igazságtartalmának minősítését hogyan juttatjuk kifejezésre. Az valóban igaz, hogy pl. a „*Nem mondasz igazat.*” válasszal csak az első mondatra reagálnánk, a másodikra nem. Azt azonban bármelyikre mondhatjuk, hogy „*Nem vagy őszinte.*” Ez pedig ugyanazt jelenti, ti. hogy szerintünk a közlő nem egy valóságos belső állapotáról – vágyáról – számolt be, vagyis a közölt tartalom nem felel meg a valóságnak. Az előfeltevések is hasonlóan alakulnak. Mindkét mondat preszupponálja azt, hogy a bennük foglalt fiktív állítás ténylegesen – a beszélőt is magába foglaló faktuális világban – nem áll fenn, magyaráz a mondat felhasználásakor éppen nem süt a nap.

Mindebből következik, hogy a tényleges beszédhelyzeteket tekintve, a két mondatot teljesen egyenértékűen használhatja egy beszélő a napsütés utáni sóvárgása kifejezésére<sup>32</sup>. A kettő között mindössze némi stílusbeli különbség mutatkozik, a 'bárcsakos' mondat az intonációjában kódolt érzelmi pluszt tartalmaz. Ez a különbség is eltűnik azonban, ha a (63a) igei frázisa egy DMMH-s emfatikus mondat kommentjét képezi, így<sup>33</sup>:

(64) De szeretném, ha sütne a nap!

A (64) mondat tehát ekvivalens a (63b)-vel, annak dacára, hogy bizonyítottan nem egy óhajtó mondattípus jegyeit viseli. Miután a két mondat modális értéke ugyanaz, ez azt jelenti, hogy az óhajtó **modalitástípus** nem köthető a mondattípusok szintjéhez. Az ugyan igaz, hogy a mondatszerkezet felől indulva, a mondatszerkezet-típusok közül csak a 3. pontban megadott konstrukciókra jellemző az óhajtó modalitás, azonban a beszélő attitűdje felől nézve egy adott modalitástípusnak többféle szintű kifejezőeszköze lehet, nem kizárólag mondatkonstrukciók. Ezt mutatja az is, hogy az óhajtó jelentésű mondatpéldányok (ld. például az (1a-q) mondatokat) tekintélyes része nem a 3. pontban megadott specifikus óhajtó mondattípusok jegyeit viseli. A különböző szintű konstrukciók eltérhetnek és el is térnek egymástól, de ezek az eltérések nem feltétlenül adnak alapot annak az állításnak, mely szerint a mondatszintű konstrukciók lennének az óhajtó modalitás egyedüli „igazi” kifejezői. Ha tehát a modalitást – beszélői attitűdöt – és annak kifejezőmódjait kutatjuk, a mondattípusok vizsgálatát csak egy, a többi kifejezőeszköz vizsgálatával egyenrangú részfejezetnek érdemes tekinteni. Abból pedig, hogy modalitásnak tarthatunk olyan beszélői attitűdöket is, melyekhez nem rendelhetünk mondatszintű konstrukciókat, valószínűleg következik az is, hogy az eddigi öt kategóriánál valójában több modalitástípus létezik. Nem kizárt persze az sem, hogy olyan mondattípusok is leírhatók, melyek nem sorolhatók az eddig felállított modalitásosztályok valamelyikébe.

### 4.3. Az óhajtás kifejezőeszközeinek specifikussága

<sup>31</sup> Az viszont kérdéses, hogy ez a második irány megmaradhat-e a szemantikán belül.

<sup>32</sup> Itt is az 1.4.-beli tesztre hivatkozom: a két mondat jelentése anyanyelvi beszélők számára ekvivalens.

<sup>33</sup> Ez a lépés, a 2.4.2.-ben elmondottaknak megfelelően, nem változtat az eredeti mondat szemantikai tulajdonságain.

A 2. részben tárgyalt konstrukciók mind potencióális kifejezőeszközei az óhajtó modalitásnak. Vannak köztük ún. óhajtó mondat típusok, és vannak további, különböző szerkezeti szintekhez köthető konstrukciók, melyeket a beszélők óhajtás kifejezésére használnak. Az óhajtó mondat típusok minden előfordulására jellemző az óhajtó modalitás – épp ezért nevezhetők annak, aminek –, míg más szerkezetek csak bizonyos feltételekkel fejezhetik ki azt. Az egyes grammatikai szerkezetek tehát különböző specifikussági szintű eszközei az óhajtás kifejezésének. A legerősebb eszközök az óhajtó mondatkonstrukciók (ld. 3.), ezek mindig a beszélő óhaját fejezik ki. Valamivel gyengébbek az óhajtó jelentésű igés és főneves frázisok (ld. 2.7.), hiszen ezek csak E/1 személyű (ige- vagy névszóragos) alakban szólnak a beszélő óhajáról. A velül alkotott mondatok nem feltétlenül emfaticusan intonáltak – ha igen, akkor sem a ’bárcsakos’ mondatokra jellemző ereszkedő mintával –, az óhajtó jelentés viszont explicit. Ezeknél is gyengébbek a DMMH-s feltételes módú mondatok (2.4.3.), valamint az emfaticus vagy neutrális mondatban álló értékelő kifejezések (2.3.), hiszen ezeknek már nem minden előfordulása fejez ki óhajtást, csak a kontextuális információktól függően értelmeződhetnek óhajtóként. A „rangsor” alján a feltételes főmondatok találhatók, hasonló okokból.

A fenti erősségi sorrend intuitíve az adott szerkezetű mondatok direktségét is tükrözi. Minél gyengébb a nyelvi eszköz, annál indirektebb, közvetettebb lesz az óhajtást kifejező megnyilatkozás, a szükséges körülmények számának növekedtével ugyanis egyre inkább a hallgató értelmező- vagy beleérzőképességén vagy hajlandóságán múlik a kívánság megértése. „Lefelé” korlátlanul folytatható is a rangsor, hiszen adott esetben egy teljesen neutrális, elismerő megnyilatkozás is kifejezhet óhajt, ahogy azt a reakció is mutatja.

(65) - „Dögös a járgányod.”  
- „Kéne, mi?”

Az efféle mondatok azonban kontextuálisan megszorított, igen gyenge eszközei a vágykifejezésnek. Nézzük most azt a lehetőséget, ha az óhajtást beszédaktus-értékként kezeljük, a megnyilatkozások körülményeitől sem függetlenül.

#### 4.4. Óhajtás mint a beszélő szándéka

Röviden visszatérve a kommunikációs szándékokra, könnyen belátható, hogy az óhajtás efféle felfogása szintén sántít. Az óhajtást kifejező mondatok illokúciós értéke ugyanis tulajdonképpen tényközlés, az informálás. A beszélő valamely fiktív eseménnyel kapcsolatos óhajáról, tehát egy belső állapotáról, mentális valóságának egy eleméről tájékoztatja a hallgatót<sup>34</sup>. Ebből a szempontból az óhajtást bármi módon kifejező megnyilatkozások egyenértékűek. Az, hogy egy adott célú megnyilatkozáshoz a beszélő milyen konstrukciót – óhajtó mondat típusot, vagy konstrukciók kombinációját, pl. igeifrázis-szintű óhajtó konstrukciót, és neutrálisan intonált egyszerűmondat-típust – használ, a beszédaktus szempontjából indifferens, illetve, mint láttuk, a formai eszköz specifikusságán keresztül mindössze a megnyilatkozás direktségét befolyásolja. Egy ’bárcsakos’ mondat semmivel sem mond többet egy azonos tényállást ábrázoló ’szeretnékes’ mondatnál. A beszélő a kétféle mondat kimondásával ugyanazt teszi, mindössze a felhasznált nyelvi eszközök formája más. A beszélő kommunikációs szándékát vizsgálva tehát szintén nem indokolt a két mondat külön kategóriába sorolása.

## 5. Összegzés

<sup>34</sup> A közlés befolyásolás-értéke, perlokúciója persze ettől sok minden lehet, pl. burkolt felszólítás, engedélykérés stb.

A közös jelentésmozzanat alapján összegyűjtött, óhajtást kifejező mondatokat elemezve fény derült azok szerkezeti és jelentésbeli, továbbá használati jellemzőire, hasonlóságaikra és eltéréseikre. Láttuk, hogy valóban vannak olyan mondattípusok, melyek rögzítetten, lexikai tartalomtól és beszédkörülményektől függetlenül a mindenkori beszélő kívánságának kifejezői, és vannak olyanok, amelyek efféle jelentést csak bizonyos nyelvi vagy kontextuális feltételekkel közvetítenek. Érvek szólnak azonban amellett, hogy az óhajtó modalitás lehetséges kifejezőinek ne csak az előbbieket, ti. az óhajtó mondatkonstrukciókat tartsuk. Láttuk, hogy ezt a modalitástípust – és feltehetően a többit éppúgy – különféle szerkezeti szintű formák fejezik ki, és ezeket a specifikusság, vagy expresszív erő különböző mértéke és minősége jellemzi. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a mondatok modalitása nem köthető a szűkebben vett mondatszintű konstrukciókhoz. Felmerül az igény a modalitásnak a hagyományos magyar nyelvtanok mondattani orientációjú megközelítésénél rendszeresebb, szemantikai szempontú vizsgálatára. Ez magába kell, hogy foglalja a különböző modalitástípusok felderítését, illetve az azokat ábrázoló nyelvi formák kategorizálását.

## 6. Irodalomjegyzék

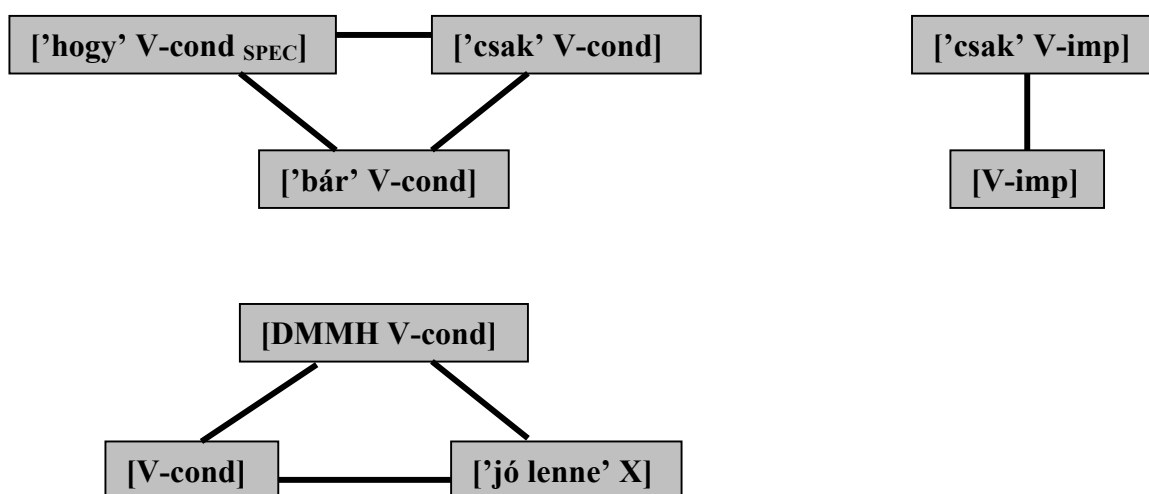
- Bencédy J., Fábián P., Rácz E., Velcsov M.-né (1971): A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Bp.  
 Kassai I. (1998): Fonetika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.  
 Kálmán L. (2000): Konstruktív nyelv. Tinta Könyvkiadó, Bp.  
 Kálmán L. (szerk.) (2001): Magyar leíró nyelv. Mondattan I. Tinta Könyvkiadó, Bp.  
 Kiefer F. (1989): Mondatmodalitás - mondatfajta - mondathasználát. *Tertium non datur* 5.  
 Kiefer F. (2000): Jelentélemélet. Corvina, Bp.  
 Kugler (2000): Mondattan. In: Keszler B. (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.  
 Rácz E., Takács E. (1987): Kis magyar nyelvtan. Gondolat, Bp.  
 Subosits I. (1989): Az egyszerű mondat. Tankönyvkiadó, Bp.  
 Tolcsvay Nagy G. (2000): Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Bp.

### Függelék I. A vizsgált konstrukciók összehasonlítása

igealak		ige-igevivő frázisrend I: ige; IV: igevivő; N: tagadószó		intonáció	óhajtó személye	emfatikum
igemód	tagadó-szó	alap	reverzió (tagadás)			

[’bár’ V-cond]	Cond	’ne’	IV-I	N-I-IV	ereszkedő	E/1	van
[’csak’ V-cond]	Cond	’ne’	IV-I	N-I-IV	elől eső	E/1	van
[’csak’ V-imp]	Imp	’ne’	IV-I	IV-N-I	elől eső	E/1	van
[V-cond]	Cond	’nem’	IV-I	N-I-IV	eső	gr. alany	–
[’jó lenne’ X]	Cond	’nem’	IV-I	N-I-IV	eső	E/1	–
[DMMH V-cond]	Cond	’nem’	IV-I	N-I-IV	elől eső / ereszkedő	gr. alany / E/1	van
[V-imp]	Imp	’ne’	I-IV	N-I-IV	elől eső	E/1	–
[’hogy’ V-cond SPEC]	Cond	’ne’	I-IV	N-I-IV	elől eső	E/1	van

Függelék II. A konstrukciók rokonsági viszonyai az igealak tekintetében<sup>35</sup>



<sup>35</sup> Egy rokonságot jelölő vonal azt jelenti, hogy az összekapcsolt konstrukciók mindkét, igeire vonatkozó jegyben (igemód és tagadószó) megegyeznek.